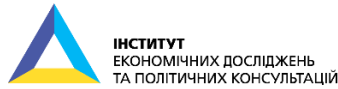

Нове щомісячне опитування підприємств

Випуск 5. (9.2022)
Український бізнес під час війни

Виконавець проекту:

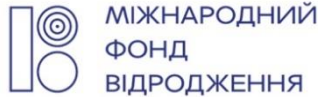

Громадська організація «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій»

Фінансова підтримка:

Проект реалізується за фінансової підтримки Європейського Союзу

Міжнародний фонд «Відродження»

Atlas Network

Автори звіту:

Оксана Кузяків, виконавча директорка ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», керівниця проекту «Підтримка Громадської ініціативи «За чесну та прозору митницю»

Євген Ангел, старший науковий співробітник ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій»

Анастасія Гулік, молодша наукова співробітниця ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій»

Ірина Федець, старша наукова співробітниця ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій»

Публікацію підготовлено в рамках проекту «За чесну та прозору митницю», який фінансується Європейським Союзом та співфінансується МБФ «Відродження» та благодійним фондом ATLAS Network (США). Її зміст є виключно відповідальністю ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу, МФ «Відродження» чи ATLAS Network.

ГО «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ»,

01054 Київ, Україна, вул. Рейтарська 8/5-А,

тел.: +38(044) 278-63-42; +38 (044) 278-63-60; факс: +38(044) 278-63-36

institute@ier.kyiv.ua

www.ier.com.ua

[Facebook ІЕД](#)

[Facebook За чесну та прозору митницю](#)

[Телеграм-канал «Чесна митниця»](#)

ПРО НОВЕ ЩОМІСЯЧНЕ ОПИТУВАННЯ «УКРАЇНСЬКИЙ БІЗНЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ»

Шановні пані та панове, представляємо Вашій увазі **п'ятий випуск** щомісячного опитування керівників підприємств «Український бізнес під час війни».

Потреба у вичерпній інформації про економічну ситуацію є важливою для економічної політики під час війни. Для швидкого збору інформації про поточний стан економіки на рівні підприємства Інститут економічних досліджень та політичних консультацій проводить щомісячне опитування підприємств із застосуванням підходу кон'юнктурних досліджень (або Business Tendency Survey). Методологію розроблено для оцінки ситуації з «базового рівня» — суджень та очікувань основних економічних агентів — підприємців та керівників підприємств.

Щомісячне опитування підприємств складається з двох частин – регулярної та спеціальної.

Регулярно респонденти даватимуть відповіді на питання про зміну основних показників діяльності та короткострокові прогнози щодо майбутніх змін цих же показників. Мова йде про динаміку випуску (виробництво), реалізації (продажі), експорту, заборгованостей, нових замовлень, зайнятості тощо. Оцінки та очікування щодо змін ділового клімату та фінансово-економічної ситуації на підприємстві в перспективі на пів року також будуть у фокусі нашої уваги. У цій частині опитування використано методологію кон'юнктурних опитувань, гармонізовану відповідно до вимог Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys (BCS). Там, де можливо, ми будемо порівнювати дані з даними щоквартального опитування підприємств «Ділова думка», які проводяться з 1998 року.

Спеціальна частина щомісячного опитування підприємств присвячена впливу війни на виробничу діяльність підприємств та експорт, оцінкам державної політики з підтримки бізнесу. У випуску знову використано галузевий вимір в аналізі даних.

Щомісячне опитування керівників підприємств відбувається в рамках зміни дії проекту «За чесну та прозору митницю», який фінансується Європейським Союзом та співфінансується МБФ «Відродження» та благодійним фондом ATLAS Network (США). Щомісячні тенденції буде презентовано в таких звітах, як цей. Щоквартальні тенденції будуть оприлюднюватися й надалі у звітах «Ділова думка: промисловість», які випускає ІЕД із липня 2002 року.

Ми вдячні аналітичній системі YouControl (<https://youcontrol.com.ua/>) за можливість використання даних для формування панельної вибірки.

Зміст

ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ, ЯКІ ДОПОМОЖУТЬ У ПРОЧИТАННІ ЦЬОГО ЗВІТУ	5
СТИСЛО ПРО ГОЛОВНЕ.....	6
ПОКАЗНИКИ ТА ОЧІКУВАННЯ В ПЕРСПЕКТИВІ НА ПІВ РОКУ	9
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ	9
ЗАГАЛЬНОЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ	9
НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ.....	10
Піврічні очікування.....	10
Тримісячні очікування.....	11
ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА КОРОТКОСТРОКОВІ ОЧІКУВАННЯ	12
ВИБОРНИЦТВО.....	12
Зміни щодо попереднього місяця	12
Очікування щодо змін виробництва.....	13
ПРОДАЖІ	13
Зміни щодо попереднього місяця	13
Очікувані зміни продажів	14
ЕКСПОРТ	14
Зміни щодо попереднього місяця	14
Очікувані зміни експорту	15
ЗАПАСИ СИРОВИНИ.....	15
Зміни щодо попереднього місяця	15
Очікувані зміни запасів сировини.....	16
ЗАПАСИ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	16
Зміни щодо попереднього місяця	16
Очікувані запаси готової продукції	17
НОВІ ЗАМОВЛЕННЯ	17
Зміни щодо попереднього місяця	17
Очікувані зміни щодо нових замовлень.....	18
ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ	18
Зміни щодо попереднього місяця	18
Очікувані зміни дебіторської заборгованості	19
КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ	20
Зміни щодо попереднього місяця	20
Очікувані зміни кредиторської заборгованості	20
ПОДАТКОВА ЗАБОРГОВАНІСТЬ.....	21

Зміни щодо попереднього місяця	21
Очікувані зміни податкової заборгованості	21
КІЛЬКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ.....	21
Зміни щодо попереднього місяця	21
Очікувані зміни кількості працівників.....	22
ПРАЦІВНИКИ У ВИМУШЕНИХ ВІДПУСКАХ.....	22
Зміни щодо попереднього місяця	22
Очікувані зміни кількості працівників у вимушених відпустках.....	23
КВАЛІФІКОВАНІ ТА НЕКВАЛІФІКОВАНІ ПРАЦІВНИКИ.....	24
Кваліфіковані працівники	24
Некваліфіковані працівники	24
СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА ОПИТУВАННЯ	25
ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПІДПРИЄМСТВА.....	25
Проблеми ведення бізнесу під час війни	25
Вплив війни на обсяги виробництва.....	27
ВПЛИВ ВІЙНИ НА ЕКСПОРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ.....	30
Проблеми при експорті після 24 лютого 2022 року	32
Основні напрямки експорту	33
Кількість торговельних партнерів	34
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА	35
Оцінка державної політики з підтримки бізнесу.....	35
МЕТОДОЛОГІЯ ОПИТУВАННЯ.....	37
ВИБІРКА	37
ДОДАТОК 1. Вибрані результати опитування в цифрах	38

ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ, ЯКІ ДОПОМОЖУТЬ У ПРОЧИТАННІ ЦЬОГО ЗВІТУ

Кого ми опитуємо? У цьому опитуванні використано панельну вибірку, тобто ми опитуємо одні й ті ж суб'єкти підприємницької діяльності. Побудова такої вибірки вимагає часу. Під час п'ятої хвили опитування знову було досягнуто цілі дослідження — отримано відповіді більше 500 респондентів. У перший місяць було опитано 327 підприємств, у другий — 367, у третій — уже 449, а під час четвертої хвили опитано 518 респондентів. Під час п'ятої хвили опитано 521 респондента. Серед них переважно промислові підприємства, які розташовані в 21-му з 27-ми регіонів України, зокрема у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та в місті Києві.

Як ми збираємо дані? Дані було зібрано за допомогою поєднання декількох методів збору даних: самостійне заповнення онлайн-форми та телефонного інтерв'ю представників бізнесу із внесенням відповідей до онлайн-форми інтерв'юерами.

Як обраховуються наші показники? Усі показники обраховуються за єдиною методологією. Ми зараховуємо відповіді як +1, якщо підприємство відповідає, що показник збільшився, 0 — якщо він не змінився і -1 — якщо зменшився. Наприклад, якщо зі ста респондентів двадцять вказали на зростання виробництва, п'ятдесят респондентів звітували про його скорочення і тридцять зазначили, що все залишилося без змін, то відповідне значення індексу буде -0,30. Додатне (від'ємне) значення індексу означає, що частка підприємств, у яких зросло виробництво, є більшою (меншою) ніж кількість тих, у яких виробництво скоротилось. Кожний індекс більший за +0,05 або менший за -0,05 є статистично значущим і відрізняється від нуля з імовірністю помилки 5%.

Як «читати» наші показники? Наші показники називаються «індексами», що є синонімом термінів «балансовий індекс», «балансовий показник». Усі індекси є різницею між частками респондентів, що звітували про зменшення, та тими, що звітували про збільшення показника. Чим більше значення індексу, тим більше темпи зростання показника, чим менше значення індексу, тим більші темпи падіння показника. Для більшості показників більше значення індексу означає позитивну тенденцію, винятком є показники заборгованостей, кількості працівників у вимушених відпустках та труднощі з пошуком персоналу. Тут усе навпаки: чим більше індекс, тим більше темпи зростання заборгованостей, збільшення кількості людей у вимушених відпустках чи труднощів (це погано), а чим менше індекс, тим більше темпи скорочення заборгованостей, зменшення кількості людей у вимушених відпустках чи труднощів (це добре).

Коли проводилось опитування Польовий етап п'ятої хвили тривав із 8 вересня до 22 вересня 2022 року. Керівники підприємств порівнювали результати роботи в серпні 2022 року з липнем 2022 року, оцінювали стан того чи іншого показника на момент проведення опитування (вересень 2022 року) та давали прогнози на наступні 2 - 3 чи 6 місяців залежно від питання. В окремих питаннях (де це було зазначено) результати роботи порівнювалися з довоєнним часом (період до 24 лютого 2022 року). Опитувані давали прогнози на наступні 3 місяці роботи.

СТИСЛО ПРО ГОЛОВНЕ

У вересні зафіксовано значне покращення очікувань та оцінок економічної кон'юнктури та ділового клімату, усі показники покращились. Невизначеність залишається високою, але спостерігаються дві протилежні тенденції щодо невизначеності в різних горизонтах прогнозування. Невизначеність у довгостроковій перспективі зростала, а короткострокова невизначеність зменшувалась: у тримісячній перспективі підприємцям стало легше прогнозувати свою діяльність. Підприємства продовжують відновлювати обсяги виробництва до довоєнного рівня, хоча й залишаються консервативними в прогнозах щодо збільшення кількості працівників. На ринку праці спостерігається тенденція до зростання труднощів із пошуком кваліфікованих працівників, пошук некваліфікованих працівників є відносно легким. Продовжує відновлюватись експортна діяльність підприємств та зростає оптимізм щодо майбутнього. Головними проблемами для експортерів залишаються черги на західних кордонах України, неможливість здійснювати експорт морем та складні митні формальності. Зростання цін на сировину й матеріали, складнощі з перевезенням сировини або товарів територією України та брак обігових коштів продовжують очолювати список перешкод для ведення бізнесу. Третій місяць поспіль частка позитивних оцінок державної політики щодо підтримки бізнесу залишається низькою та без змін, але у вересні баланс покращився через зменшення частини підприємств, які негативно оцінюють державну політику.

ЗАГАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ДІЛОВОГО КЛІМАТУ ТА КОН'ЮНКТУРИ

- Після незначного зменшення в серпні у вересні значення *індексу поточної фінансово-економічної ситуації* збільшилось із -0,22 до -0,09.
- Очікування підприємств щодо змін фінансово-економічної ситуації на наступні пів року істотно покращились, значення збільшилось із 0,03 до 0,11.
- У вересні *індекс загальнооекономічного середовища* продовжив зростати, збільшившись за рахунок зростання частки «оптимістів», із -0,28 до -0,20.
- *Індекс очікуваних змін загальнооекономічного середовища* збільшився із 0,01 у серпні до 0,12 у вересні.
- У вересні рівень невизначеності в довгостроковій перспективі знову збільшився. Водночас для короткострокових термінів спостерігається подальше зменшення рівня невизначеності.

ВИРОБНИЦТВО

- У вересні порівняно із серпнем продовжується позитивна тенденція до зменшення темпів скорочення виробництва. *Індекс змін у виробництві* зріс та змінив знак на додатний (із -0,09 до 0,05), за рахунок значного збільшення частки респондентів, що повідомили про збільшення виробництва.
- Очікування бізнесу на наступні три місяці суттєво покращились, значення *Індексу очікуваних змін обсягів виробництва* збільшилось із 0,20 до 0,32 через збільшення частки респондентів, які планують зростання виробництва.

ПОПИТ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

- У вересні темпи скорочення продажів та кількості нових замовлень продовжили зменшуватись. Значення *Індексу змін реалізації* збільшилось, із -0,09 до 0,01, а *індексу змін нових замовлень* — із -0,02 до 0,01.
- На наступні місяці очікування бізнесу залишаються позитивними, значення *Індексів очікуваних змін продажів та нових замовлень* збільшились (відповідно з 0,20 до 0,33 та з 0,23 до 0,34).

ЗАБОРГОВАНOSTІ

- У вересні спостерігається незначне збільшення індексів змін дебіторської (з 0,05 до 0,08) та кредиторської (з 0,00 до 0,01) заборгованостей. Водночас *індекс змін податкової заборгованості* збільшився більш відчутно, із -0,06 до -0,02.

- У тримісячній перспективі можливе деяке сповільнення темпів скорочення податкової (значення індексу погіршилось із -0,09 до -0,07) та дебіторської (індекс збільшився із -0,13 до -0,08) заборгованостей, тоді як індекс очікуваних змін кредиторської заборгованості змінився лише незначним чином, збільшившись із -0,13 до -0,14.

ЗАЙНЯТІСТЬ

- У вересні порівняно із серпнем темпи скорочення зайнятості на підприємствах продовжили сповільнення, *Індекс змін зайнятості* збільшився з -0,09 до -0,03.
- У наступні три місяці очікується можлива стабілізація рівня зайнятості. Індекс очікуваних змін змінився лише незначним чином та становить 0,03 (було 0,04 у серпні).
- У вересні порівняно з серпнем значення показника труднощів пошуку робочої сили для кваліфікованих працівників збільшилось із 0,06 до 0,09, а для некваліфікованих працівників значення залишилось без змін та становить -0,07.

ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

- Зростання цін на сировину й матеріали, складнощі з перевезенням сировини або товарів територією України та брак обігових коштів продовжують очолювати список перешкод для ведення бізнесу.
- У вересні найменші частки респондентів за весь період опитувань у 2022 році назвали перешкодами брак палива та безпеку праці. Утім, останнє має чітку регіональну прив'язку: у регіонах, близьких до фронту, значні частки бізнесу говорять про те, що працювати небезпечно.
- У вересні проблема браку робочої сили далі залишається на відносно низькому рівні після різкого скорочення в серпні 2022 року частки бізнесу, який із нею зіштовхується.

ЗАВАНТАЖЕНІСТЬ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ У ПЕРІОД ВІЙНИ

- У вересні продовжувалося відновлення виробництва. Взагалі не працюють лише 2% опитаних підприємств (3% у серпні), а завантажені менше ніж на 25% потужностей лише 6% підприємств (у серпні 7%).
- Зросла частка підприємств, які працюють із майже повними обсягами завантаженості виробничих потужностей (на 75 – 99% від довоєнних масштабів) – із 36% у серпні до 41% у вересні.
- Залишається низькою частка підприємств, які працювали на повну завантаженість виробничих потужностей, – лише 8% у вересні. (для порівняння 15% у травні, 12% у червні, 10% у липні та 8% у серпні).
- Найкраще продовжують долати труднощі війни галузі, які забезпечують базові потреби людини. Майже на повну та повну потужність працюють 62% опитаних підприємств харчової та легкої промисловості.
- Ситуація погіршується в деревообробній галузі та металургії, де скорочується частка підприємств, які працюють на повну та майже повну потужність, порівняно з довоєнним періодом.

ПІДПРИЄМСТВА-ЕКСПОРТЕРИ

- 55% опитаних повідомили, що були експортерами на початку 2022 року. Підприємства продовжують відновлювати експорт та налаштовані більш оптимістично щодо майбутнього експортної діяльності.
- Значення *індексу змін експорту* збільшилось у порівнянні з липнем із -0,24 до -0,21. Це відбулося насамперед за рахунок зростання частки опитаних, у яких обсяги експорту збільшувалися.
- Очікувані зміни експорту в перспективі трьох місяців суттєво покращилися порівняно з попередніми місяцями (індекс зріс із 0,12 у серпні до 0,22 вересні), оскільки в півтора раза збільшилася частка підприємств, які планують зростання експорту (із 19,2% до 30,1%).
- Частка експортерів, які досі не відновили продажі за кордон, скоротилась до 16% (було відповідно 20% у серпні, 27% у липні, 40% у червні та 47% у травні). Це підтверджує стабільне відновлення експортної діяльності.

- Ситуація залишається критичною для мікробізнесу, у якого досі кожне друге (50%) підприємство не змогло відновити експорт (56% у серпні та 50% у липні).
- Топ 3 перешкоди при експорті у вересні змінилися порівняно з травнем. Головними проблемами для експортерів у вересні є черги на західних кордонах України: на це вказали 60% опитаних у вересні (32% у травні), неможливість здійснювати експорт морем – 44% (у травні 27%) та складні митні формальності – 40% (у травні 17%).
- Європейський Союз є головним експортним напрямком для українського бізнесу (81% опитаних у вересні), але зростає вага також інших напрямків, зокрема Туреччини (5%), Молдови (28%). При цьому, зменшується торгівля з країнами Євразійського Економічного Союзу (24% у червні та 13% у вересні).
- Більше експортерів мають «вузьку» географію експорту. Кожне друге підприємство (48%) експортує до 2-х – 5-ти країн, а кожне четверте (26%) – лише до однієї. Порівняно з червнем у декілька разів зросла частка підприємств, які експортують до 11-ти та більше країн (із 4% до 11%).

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

- У вересні 2022 року більше половини респондентів (57%) оцінили державну політику щодо підтримки бізнесу нейтрально.
- Приблизно кожне п'яте підприємство (22%) оцінює цю політику негативно, а кожне десяте (10%) – позитивно.
- Мікро- та малі підприємства частіше ставлять негативні оцінки, ніж середні та великі.

ПОКАЗНИКИ ТА ОЧІКУВАННЯ В ПЕРСПЕКТИВІ НА ПІВ РОКУ

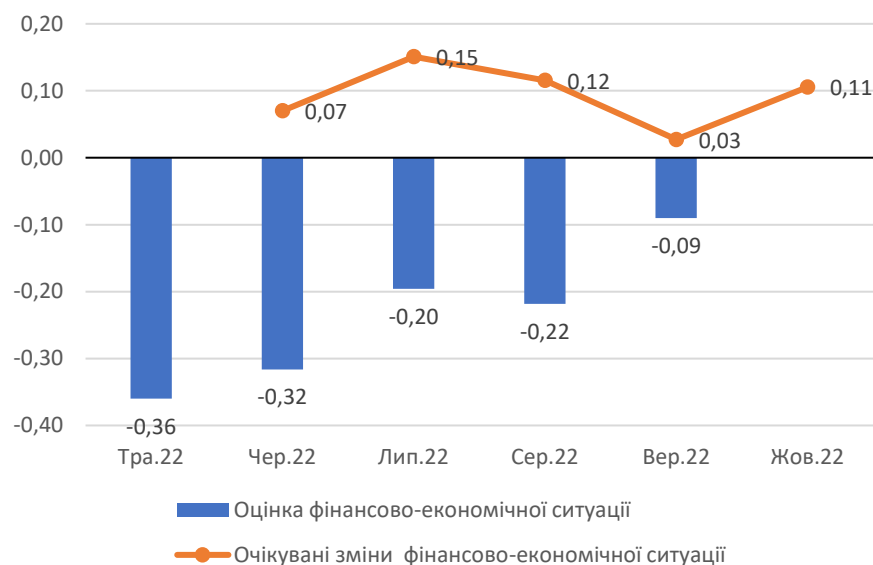
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У вересні порівняно із серпнем 2022 року оцінки підприємствами власної фінансово-економічної ситуації суттєво покращились, хоча негативні оцінки все ще переважають. У вересні, після незначного погіршення в серпні, *Індекс поточної фінансово-економічної ситуації* значно покращився, збільшившись більше ніж удвічі, із -0,22 до -0,09. Це відбулося за рахунок одночасно істотного зменшення частки опитаних, що оцінили поточну фінансово-економічну ситуацію на підприємстві як погану (із 32,5% до 21,1%), та не такого істотного зростання частки тих, що позитивно оцінили ситуацію на підприємстві (із 6,9% до 10,0%). Ті «песимісти», які не стали «оптимістами», перейшли до групи «нейтральні оцінки», частка опитаних, які вважають фінансово-економічну ситуацію на підприємстві задовільною, збільшилася з 60,6% до 68,9%.

Очікування на перспективу протягом шести місяців істотно покращились, значення *індексу очікуваних змін фінансово-економічної ситуації* збільшилось із 0,03 до 0,11. Це відбулося за рахунок зменшення частки «песимістів» із 20,5% до 13,6%, та, одночасно, збільшення частки «оптимістів» із 22,8% до 25,6%. Частка тих, хто не очікує жодних змін, зросла з 56,8% до 60,8%.

Частка опитаних, що не змогли дати прогноз щодо змін фінансово-економічної ситуації на підприємстві на піврічну перспективу, після поступового зменшення чотири місяці поспіль збільшилась із 29,0% у серпні до 34,4% у вересні.

Рис. 1. Фінансово-економічна ситуація на підприємстві, індекси

ЗАГАЛЬНОЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

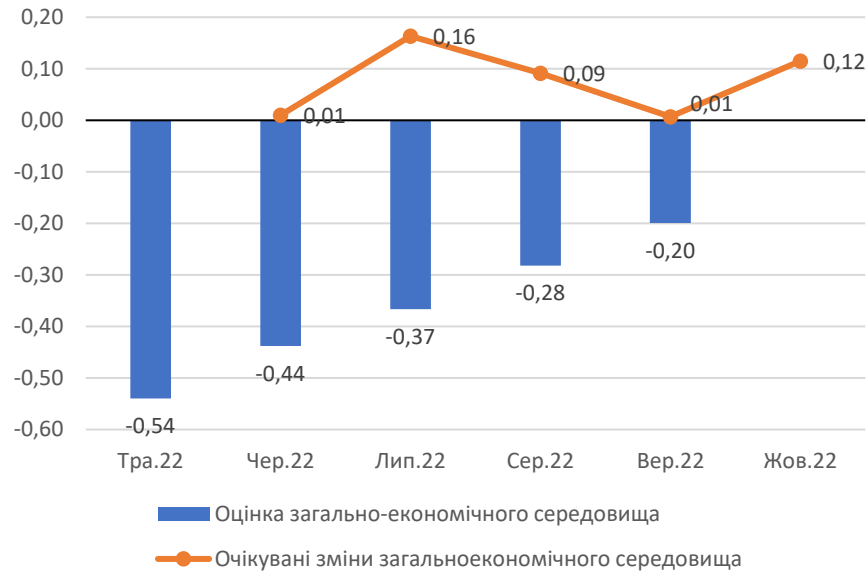
Оцінка загальноекономічного середовища залишається негативною, але продовжує покращуватись четвертий місяць поспіль. Значення відповідного індексу зросло з -0,28 у серпні до -0,20 у вересні. Це відбулося за рахунок зменшення частки тих, хто оцінює загальноекономічне становище як погане, із 36,3% до 30,7%. Водночас, частка тих, хто оцінює загальноекономічне становище позитивно, збільшилась із 4,8% до 7,5%. Частка тих, хто вважає загальноекономічне середовище задовільним, збільшилась із 58,8% у серпні до 61,8% у вересні.

У вересні прогнози підприємств на майбутні шість місяців перервали тримісячну тенденцію до погіршення та суттєво зросли: значення *Індексу очікуваних змін загальноекономічного середовища* збільшилось із 0,01 у серпні до 0,12 у вересні. Це стало можливим за рахунок збільшення частки «оптимістів» із 22,3% до 27,4% та істотного зменшення частки «песимістів» із 22,6% до 14,0%. Частка тих,

хто вважає, що протягом майбутніх пів року загальноекономічне середовище не зміниться, збільшилась із 55,1% до 58,6%.

Частка тих, що не змогли дати прогнози щодо стану загальноекономічного середовища, збільшилась із 33,2% до 36,7%.

Рис. 2. Загальноекономічне середовище, індекси

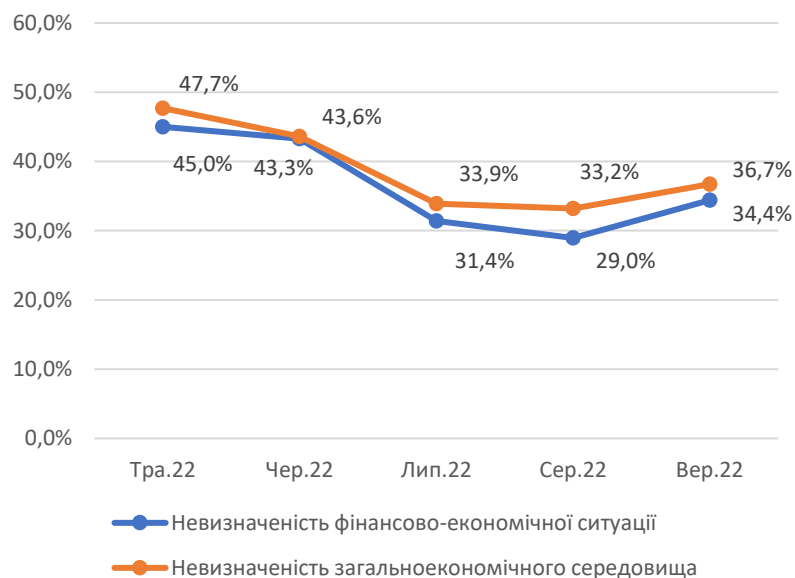

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ

Піврічні очікування

Рівень невизначеності у вересні порівняно з серпнем у прогнозах як фінансово-економічної ситуації, так і загальноекономічного середовища збільшився. Як уже було зазначено, частка опитаних, що не змогли дати прогноз щодо змін фінансово-економічної ситуації на підприємстві в перспективі на півроку, збільшилась із 29,0% до 34,4%, а загальноекономічного середовища в цілому в країні із 33,2% до 36,7%.

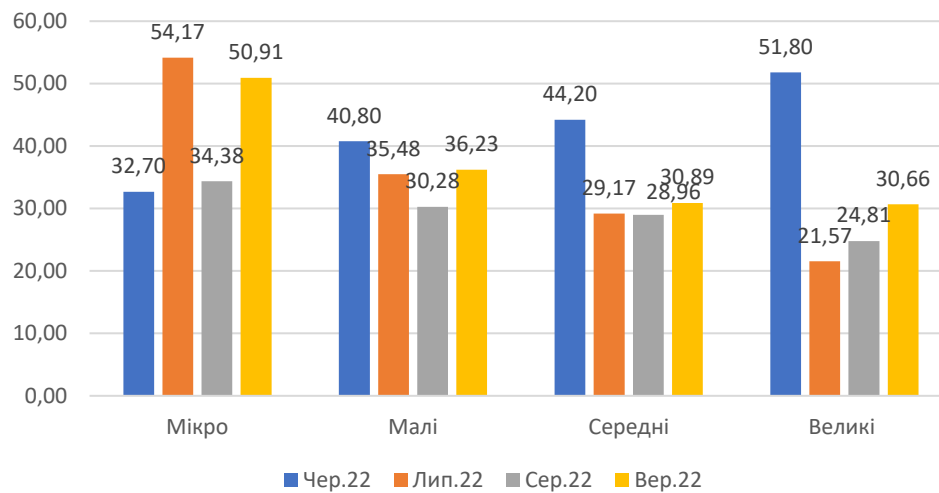
Рис. 3. Рівень невизначеності фінансово-економічної ситуації та загальноекономічного середовища, % опитаних

Рівень невизначеності щодо фінансово-економічної ситуації на підприємстві та її динаміка залежать від розміру підприємств. Найбільше зросло значення для мікро- (із 34,4% до 50,91%) та малих підприємств (із

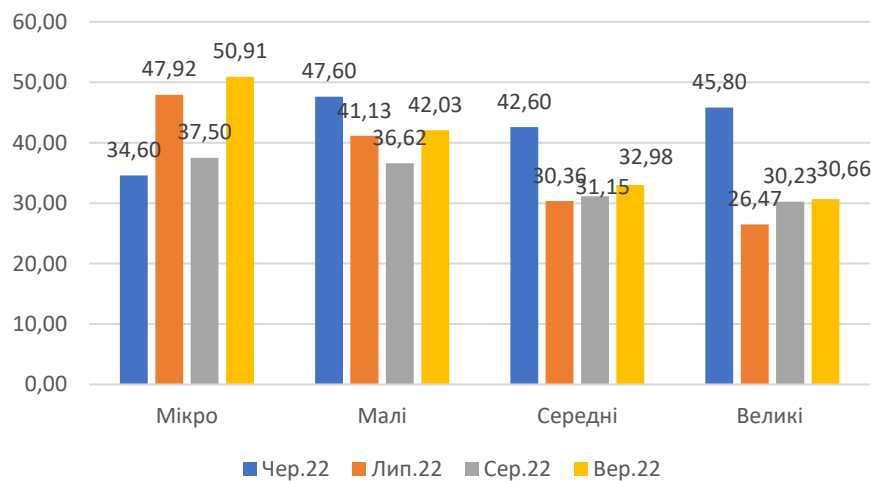
30,28% до 36,23%). При цьому рівень невизначеності для середніх (30,89%) та великих підприємств (30,66%) є майже однаковим, хоча також збільшився (із 28,96% та 24,81% відповідно).

Рис. 4. Частка опитаних, що не змогли дати відповідь на питання про зміну фінансово-економічного середовища в перспективі на пів року

Невизначеність щодо загальноекономічного середовища, як і у випадку з фінансово-економічною ситуацією, збільшилась незалежно від розміру підприємства. Водночас, показники мікропідприємств (значення збільшилось із 37,5% до 50,91%) та малих (значення збільшилось із 36,62% до 42,03%) є значно вищими за показники середніх (значення збільшилось із 31,15% до 32,98%) та великих підприємств (значення змінилось лише незначним чином, збільшившись із 30,23% до 30,66%).

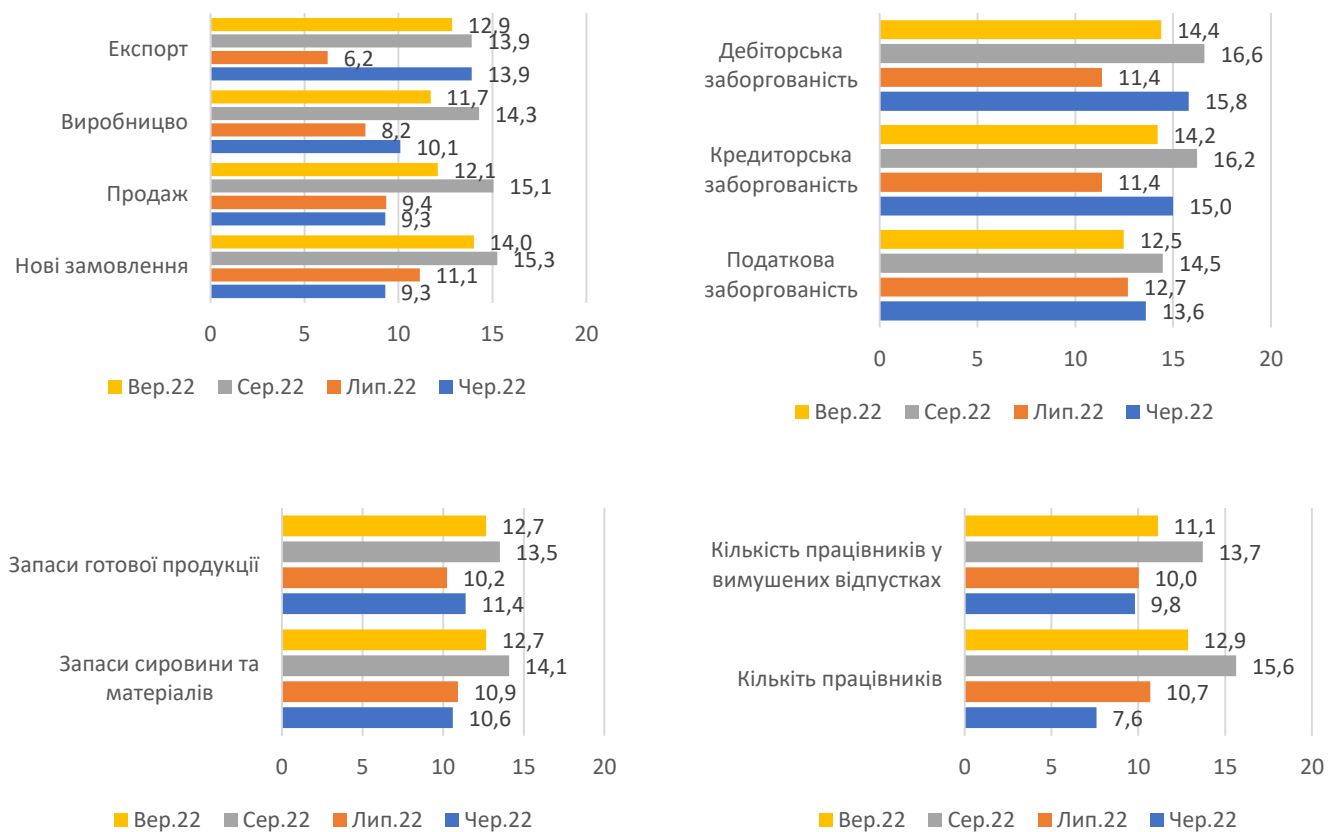
Рис. 5. Частка опитаних, що не змогли дати відповідь на питання про зміну загальноекономічного середовища в перспективі на півроку

Тримісячні очікування

У тримісячній перспективі спостерігається зменшення невизначеності для всіх показників роботи підприємств. Найбільшими показники невизначеності залишаються для дебіторської (значення зменшилось із 16,6% до 14,4%), кредиторської (значення зменшилось із 16,2% до 14,2%) заборгованостей. Найменшим рівень невизначеності є для виробництва (значення зменшилось із 14,3% до 11,7), а також для кількості працівників у вимушених відпустках (значення зменшилось із 13,7% до 11,1%). Найбільше рівень невизначеності збільшився для продажів (із 15,1% до 12,1%). Найменші зміни показника зафіксовані для запасів готової продукції (значення зменшилось із 13,5% до 12,7%)

Рис. 6. Частка підприємств, які не змогли зробити прогноз про зміну показника в перспективі 3-х місяців, % опитаних

ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА КОРОТКОСТРОКОВІ ОЧІКУВАННЯ

ВИРОБНИЦТВО

Зміни щодо попереднього місяця

Тенденція до зменшення темпів скорочення виробництва продовжується вже четвертий місяць поспіль. Індекс змін виробництва у вересні порівняно з серпнем збільшився та змінив знак на додатний (з -0,09 у серпні до 0,05 вересні). Частка тих підприємств, на яких виробництво скоротилось, зменшилась лише незначним чином, із 22,9% у серпні до 21,2% у вересні. Водночас, частка підприємств, що повідомили про зростання виробництва, збільшилась майже вдвічі, із 13,5% у серпні до 26,8% у вересні. При цьому, із 63,5% до 51,9% зменшилась частка респондентів, у яких не відбулось жодних змін.

Розмір. Серед підприємств різних розмірів найкраще почуваються середні та малі підприємства, індекс для яких становить по 0,12 для кожного. Значення індексу для великих підприємств дорівнює нулю. Найгірше становище в мікропідприємств, де індекс становить -0,16 та є єдиним від'ємним.

Регіон. У регіональному розрізі найкращі показники мали підприємства Львівської та Одеської областей (по 0,58 кожна). Найгіршим становище було на підприємствах у Черкаській (-0,43) та Чернівецькій (-0,40) областях.

Галузь. Значення індексу різняться для секторів та галузей. Найкраща ситуація в галузі харчової промисловості (0,26) і для виробництва тканин, одягу та взуття (0,24). Показник для поліграфії становить 0,11. Показники інших галузей мають від'ємне значення, та найнижчими є значення для металообробки (-0,44), а також для деревообробної промисловості (-0,35).

Очікування щодо змін виробництва

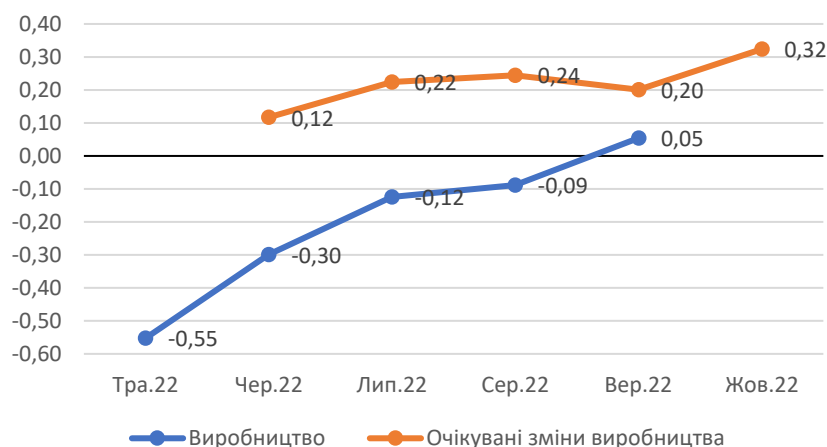
Виробничі плани підприємств на три місяці після незначного зменшення в серпні у вересні знову демонструють оптимізм. Індекс очікуваних змін виробництва суттєво збільшився з 0,20 до 0,32. Частка підприємств, на яких планується зростання виробництва, збільшилась із 26,5% у серпні до 40,0% у вересні, а частка тих, що планують зменшення виробництва, залишилась майже без змін та становить 7,8% (було 7,7%). Частка тих, хто не очікує змін, зменшилась із 65,8% до 52,2%.

Розмір. Найвищі очікування щодо змін виробництва мають малі підприємства (0,38). Показник очікувань середніх (0,32) та великих (0,31) підприємств є майже однаковим, але найнижчим показник очікувань є для мікропідприємств, він становить 0,21.

Регіон. Плани підприємств залежать від регіону розташування. Найвищим показник очікувань є для м. Києва (0,78), а також Тернопільської та Одеської областей (по 0,76 для кожної) та Івано-Франківської області (0,73). Найнижчий показник очікувань із єдиним від'ємним значенням має Сумська область (-0,11). Показники Кіровоградської, Черкаської та Дніпропетровської областей дорівнюють нулю.

Галузь. Виробничі очікування на три місяці є оптимістичними незалежно від галузі промисловості: усі показники мають додатне значення. Найвищими є показники для виробництва тканин, одягу та взуття (0,47) і поліграфічної промисловості (0,40). Найнижчими є значення для виробництва металу, металообробки (0,09) і виробництва будівельних матеріалів (0,10), а також для деревообробної промисловості (0,11)

Рис. 7. Індекс змін виробництва

ПРОДАЖІ

Зміни щодо попереднього місяця

У вересні темпи скорочення продажів продовжували зменшуватись. Індекс змін продажів збільшився та змінив знак (із -0,09 до 0,01). Частка тих підприємств, у яких продажі знизились у вересні порівняно із серпнем, зменшилась із 24,4% до 22,5%. Частка тих, у кого продажі збільшились, зросла майже вдвічі, із 14,8% до 24,1%. Частка підприємств, у яких нічого не змінилось протягом минулого місяця, зменшилась із 60,8% до 53,4%.

Розмір. Від'ємний індекс змін продажів мають мікро- (-0,17) та великі (-0,03) підприємства. Показник середніх підприємств становить 0,04. Найвищим значення індексу є для малих підприємств (0,10).

Регіон. Найвищий індекс продажів в Івано-Франківській (0,50) та Львівській (0,46) областях. Найнижчий показник мають Черкаська (-0,43) та Чернівецька (-0,40) області.

Галузь. Найвищий індекс продажів мають виробництво тканин, одягу та взуття (0,20), а також харчова (0,19) та поліграфічна (0,17) промисловість. Показники всіх інших галузей мають від'ємне значення, але

найнижчим є значення для деревообробної промисловості (-0,52), виробництва металу та металообробки (-0,44).

Очікувані зміни продажів

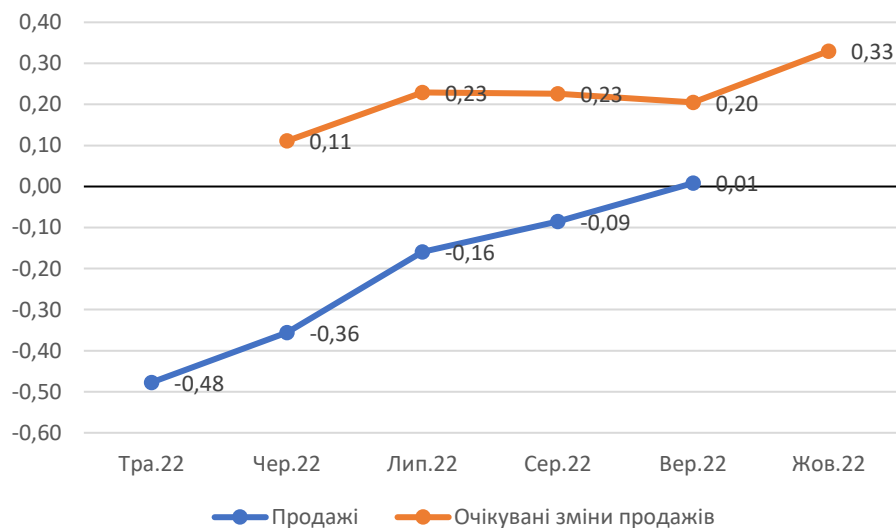
Очікування залишаються оптимістичними та зросли після незначного зниження. Індекс очікуваних змін обсягів продажів у вересні порівняно із серпнем збільшився з 0,20 до 0,33. Із 27,3% до 41,6% збільшилась частка опитаних, що планують збільшення обсягів продажів у наступні три місяці, та з 8,5% до 9,0% збільшилась частка тих, хто очікує їх зменшення. Разом із тим, відсоток опитаних, які вважають, що нічого не зміниться, істотно зменшився, із 64,2% до 49,5%.

Розмір. Найвищі очікування мають представники малих та середніх підприємств, індекс яких становить 0,38 та 0,34 відповідно. Показник для великих підприємств становить 0,30, а для мікропідприємств показник є найнижчим та становить 0,16.

Регіон. У розрізі регіонів найкращі очікування зафіксовано в Одеській області (0,79), та в м. Києві, (0,78). Натомість у Сумській області показник є найнижчим і має єдине від'ємне значення (-0,06). Показники Кіровоградської, Черкаської та Дніпропетровської областей дорівнюють нулю.

Галузь. Найвищі показники очікувань стосовно продажів мають виробництво тканин, одягу та взуття (0,55) і поліграфія (0,40). Показник очікувань для виробництва металу та металообробки є найнижчим і становить 0,09.

Рис. 8. Індекс змін продажів

ЕКСПОРТ

Зміни щодо попереднього місяця

У вересні темпи падіння експорту продовжили сповільнення. Значення індексу змін експорту збільшилось у порівнянні із серпнем -0,24 до -0,21. Частка опитаних, у яких обсяги експорту скоротились, збільшилась незначним чином, із 32,8% у серпні до 35,2% у вересні. Водночас, частка підприємств, які збільшували обсяги експорту, збільшилась майже вдвічі, із 8,8% до 15,3%. При цьому, із 58,5% до 49,5% зменшилась частка тих підприємств, на яких обсяги експорту не змінилися.

Розмір. Найвищим значення індексу змін експорту є для малих підприємств (-0,07). Показник середніх та великих підприємств становить -0,20 та -0,23 відповідно. Найнижчим є показник для мікропідприємств -0,40.

Регіон. У регіональному розрізі найвищими показники індексу змін експорту є для Львівської (0,38) та Івано-Франківської (0,33) областей. Найнижчим значення є для Сумської області (-1,00).

Галузь. У галузевому розподілі індекс змін експорту є додатним для харчової промисловості та виробництва тканин, одягу та взуття (по 0,05 для кожної). Показники всіх інших галузей мають від'ємне значення, але найнижчим є показники виробництва будівельних матеріалів (-0,80) та деревообробної промисловості (-0,71).

Очікувані зміни експорту

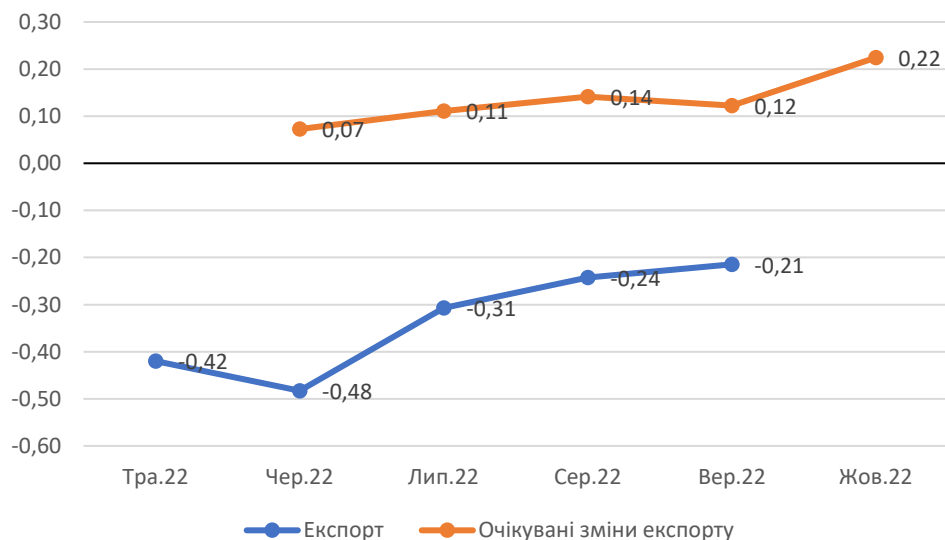
Очікування щодо експорту є позитивними. Значення *індексу очікуваних змін експорту* у вересні порівняно із серпнем збільшилось удвічі, із 0,12 до 0,22. Частка тих, хто планує скорочення обсягів експорту, зменшилась незначним чином, із 7,5% до 7,1%. Водночас, частка опитаних, які очікують збільшення експорту в найближчому майбутньому, істотно зросла, із 19,2% у серпні до 30,1% у вересні. Із 73,3% до 62,8% зменшилась частка тих, хто не очікує жодних змін.

Розмір. Найкращі очікування щодо експорту мають малі (0,29) та середні (0,26) підприємства. Показник великих підприємств становить 0,18. Найнижче значення очікувань мають мікропідприємства (0,12).

Регіон: Найвище значення індексу очікуваних змін експорту зафіксовано для підприємств Тернопільської (1,00) та Одеської (0,83) областей. Найгіршими та єдиними від'ємними є очікування представників бізнесу Сумської (-0,08) та Черкаської (-0,08) областей.

Галузь. Найвище значення індексу очікуваних змін експорту мають харчова промисловість (0,29) та виробництво тканин, одягу та взуття (0,26). Найнижчим та єдиним від'ємним є значення для виробництва будівельних матеріалів (-0,09).

Рис. 9. Індекс змін експорту

ЗАПАСИ СИРОВИНИ

Зміни щодо попереднього місяця

Темпи скорочення запасів сировини продовжили зменшуватись, про що свідчить збільшення *Індексу змін запасів сировини* з -0,16 у серпні до -0,01 у вересні. **Це означає, що ситуація із сировиною, брак якої відчують підприємства, продовжила стабілізуватися.** Частка респондентів, що повідомили про збільшення запасів сировини за минулий місяць, збільшилася з 13,1% до 20,9%, тоді як із 29,2% до 22,5% зменшилась частка опитаних, що вказали на їх скорочення. 56,6% повідомили, що в порівнянні з минулим місяцем нічого не змінилось (57,7%).

Розмір. Індекс запасів сировини є найвищим та єдиним додатним у середніх підприємств (0,04). Показники малих (-0,05) та великих (-0,01) підприємств знаходяться приблизно в одному діапазоні. Найнижчим є значення для мікропідприємств (-0,14).

Регіон. Найвищі показники мають підприємства Івано-Франківської (0,50), Львівської (0,46) та Рівненської (0,44) областей, а найнижчі м. Києва (-0,70), Волинської (-0,35), Запорізької (-0,34) та Чернівецької (-0,33) областей.

Галузь. У галузевому розподілі найвищі показники в харчовій промисловості (0,25) та у виробництва тканин, одягу та взуття (0,11). Показник поліграфічної галузі дорівнює нулю. Показники інших галузей є від'ємними, але найнижчий показник зафіксовано для деревообробної промисловості (-0,41).

Очікувані зміни запасів сировини

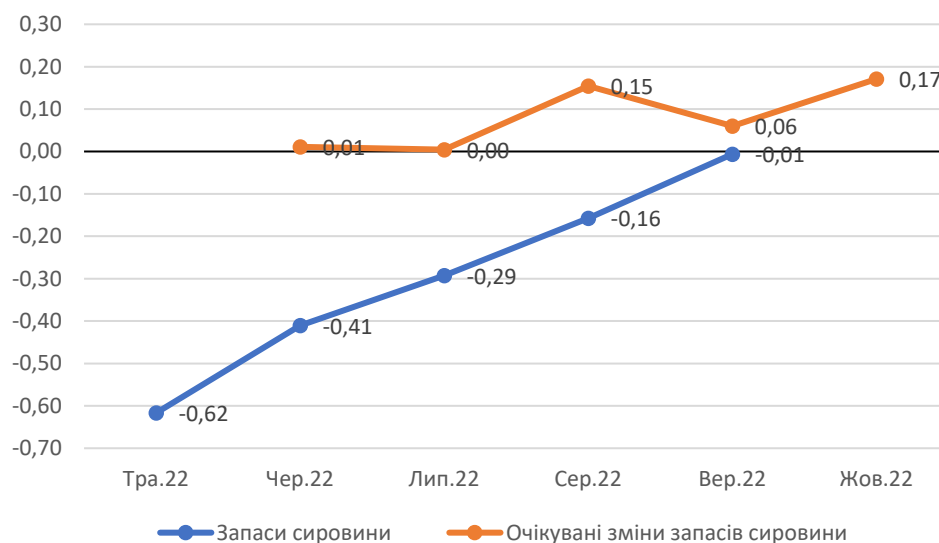
На наступні три місяці опитані підприємці очікують різкого збільшення цього показника: індекс очікуваних змін запасів сировини збільшився майже втричі, із 0,06 до 0,17. Кількість респондентів, які очікують збільшення запасів сировини, збільшилась із 16,9% до 27,7%, тоді як частка тих, хто вважає, що запаси сировини зменшуватимуться, скоротилась із 13,5% до 11,6%. Із 69,6% до 56,6% зменшилась частка тих, хто вважає, що ситуація не зміниться.

Розмір. Індекс очікуваних змін запасів сировини знаходиться приблизно в одному діапазоні для середніх підприємств (0,19), а також для малих та великих підприємств (по 0,16 для кожного). Найнижчим є значення мікропідприємств, яке становить 0,03.

Регіон. Найвищим індекс очікуваних змін запасів сировини є для Тернопільської (0,65) та Одеської (0,62) областей. Найнижчим значення індексу є для м. Києва (-0,57).

Галузь. У галузевому розрізі найвищий показник очікувань щодо змін запасів сировини мають виробництво тканин, одягу та взуття (0,27) і харчова промисловість (0,22). Найнижчі та єдині від'ємні показники мають виробництво машинобудування (-0,20) та деревообробна промисловість (-0,19).

Рис. 10. Індекси змін запасів сировини

ЗАПАСИ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Зміни щодо попереднього місяця

Динаміка індексу запасів готової продукції свідчить про збільшення випуску продукції та нестабільний попит. Індекс змін запасів готової продукції у вересні продовжив збільшуватись та становить -0,03 (було -13). Із 23,6% до 18,6% зменшилась частка респондентів, що повідомили про зменшення запасів готової продукції, тоді як із 11,1% до 15,6% збільшилась частка тих респондентів, у яких запаси збільшились. Частка респондентів, які зовсім не відчували змін, при цьому лише незначним чином збільшилась, із 65,3% до 65,9%.

Розмір. Залежно від розміру підприємства значення індексу майже не відрізняється для малих (-0,02) та великих (-0,04) підприємств. Показник середніх підприємств становить 0,02. Показник мікропідприємств (-0,25) є найнижчим.

Регіон. Серед бізнесу різних регіонів найбільше скорочення запасів спостерігається в Полтавській (-0,38) області та м. Києві (-0,36), а найвищим значення індексу є для Івано-Франківської області (0,40), а також для Одеської (0,29) та Сумської (0,28) областей.

Галузь. У галузевому розподілі показники виробництва тканин, одягу та взуття (0,07) і харчової промисловості (0,05) є найвищими. Показники деревообробної промисловості та виробництва будівельних матеріалів дорівнюють нулю. Найнижчим є значення для хімічної промисловості - -0,28.

Очікувані запаси готової продукції

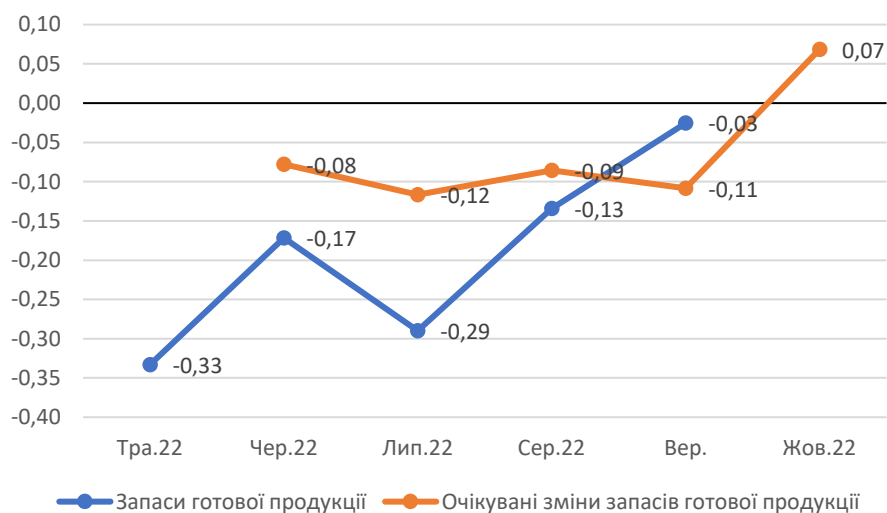
На майбутнє підприємці очікують на подальше зростання цього показника. *Індекс очікуваних змін запасів готової продукції* різко збільшився, із -0,11 у серпні до 0,07 у вересні. Із 21,0% до 14,0% зменшилась частка опитаних, які вважають, що запаси готової продукції в наступні три місяці зменшуватимуться, тоді як частка тих, хто очікує їх збільшення, зросла більше ніж удвічі, із 8,4% до 20,6%. Відсоток же тих, хто вважає, що нічого не зміниться, відчутно збільшився, із 58,3% до 70,6%.

Розмір. Значення показника збільшується зі зменшенням розміру підприємства. Показник є приблизно однаковим для середніх (0,08) та великих (0,09) підприємств. Значення для малих підприємств становить 0,03. Водночас мікропідприємства мають значно кращі очікування (-0,09).

Регіон. У регіональному розподілі найвищим показник очікувань є для Тернопільської та Одеської областей (по 0,59 для кожної). Значення для м. Києва (-0,50) та Хмельницької області (-0,29) є найнижчими.

Галузь. Значення індексу для поліграфії (0,09) та харчової і хімічної промисловості (по 0,07 для кожної) є найвищими. Найнижчими є показники деревообробної промисловості (-0,27) та машинобудування (-0,23).

Рис. 11. Індеси змін запасів готової продукції

НОВІ ЗАМОВЛЕННЯ

Зміни щодо попереднього місяця

Динаміка нових замовлень поступово стабілізується. *Індекс змін нових замовлень* у вересні порівняно із серпнем, змінився незначним чином, збільшившись із -0,02 до 0,01, за рахунок зменшення частки опитаних, що повідомили про скорочення кількості нових замовлень із 21,2% у серпні до 20,3% у вересні. Відсоток тих, у кого кількість замовлень зросла, при цьому збільшився з 17,6% до 21,7%. Із 61,2% до 58,0%, зменшилась частка тих, хто не відчув змін.

Розмір. Значення індексу є приблизно однаковим для малих та середніх (по 0,04 для кожного) та великих (0,01) підприємств. Найгірші показники щодо нових замовлень мають мікропідприємства (-0,13).

Регіон. Серед різних регіонів нові замовлення найбільше скоротилися в Сумській та Чернівецькій областях (по 0,33 для кожної), у той час як у Львівській (0,38), Івано-Франківській (0,36), Вінницькій (0,33) областях та м. Києві (0,32) нові замовлення найбільше зросли.

Галузь. Найкраще за попередній місяць ситуація з новими замовленнями складалась для харчової промисловості (0,17) а також для виробництва тканин, одягу та взуття (0,07) і поліграфії (0,06). Усі інші галузі мають від'ємне значення, але найнижчі показники мають металообробка (-0,36) та деревообробна промисловість (-0,36).

Очікувані зміни щодо нових замовлень

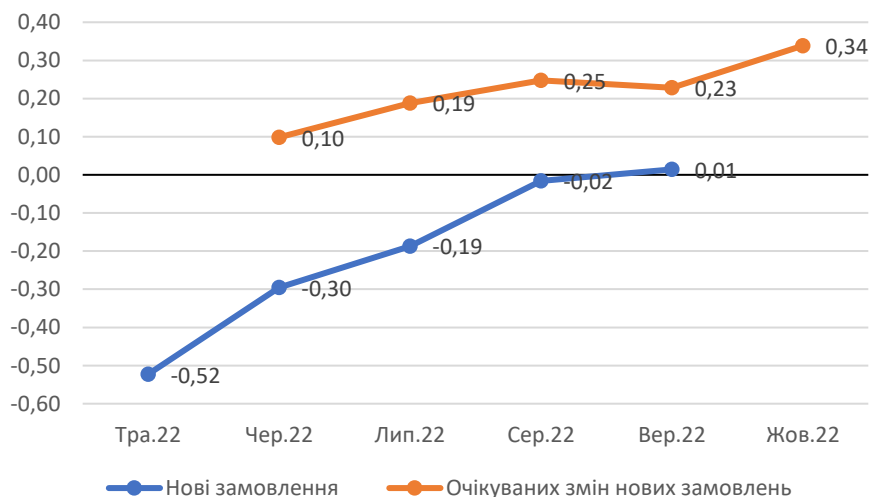
Тенденція до зростання темпів збільшення кількості нових замовлень прискорила. Значення індексу очікуваних змін нових замовлень зросло з 0,23 до 0,34. Із 30,0% до 41,3% збільшилась частка тих, хто очікує на збільшення нових замовлень. Також зменшилась частка респондентів, які вважають, що кількість замовлень зменшиться, із 8,9% до 7,0%. 51,8% опитаних у вересні не очікує жодних змін у наступні три місяці (у серпні таких було 61,0%).

Розмір. Показник очікувань є найвищим для малих (0,38), середніх (0,35) та великих (0,33) підприємств. Водночас, для мікропідприємств (0,27) показник є дещо нижчим.

Регіон. У Одеській (0,72) та Львівській (0,69) областях, а також у м. Києві (0,64) бізнес більшою мірою ніж в інших регіонах очікує на збільшення нових замовлень. Разом із тим, показник Сумської області має єдине від'ємне значення та становить -0,36. Показник Дніпропетровської області дорівнює нулю.

Галузь. Найкращі очікування щодо нових замовлень мають виробництво тканин, одягу та взуття (0,44), а також харчова промисловість (0,37). Найнижче значення має показник металообробки, який дорівнює нулю.

Рис. 12. Індекси змін нових замовлень

ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ

Зміни щодо попереднього місяця

Ситуація із заборгованостями дещо погіршилась. Значення індексу змін дебіторської заборгованості незначним чином збільшилось, із 0,05 до 0,08. При цьому, із 14,7% до 18,1% збільшилась частка опитаних, які повідомили про збільшення дебіторської заборгованості, тоді як частка тих, для кого вона зменшилась

залишилась майже без змін та становить 11,5% (було 11,0% у серпні). Із 74,2% до 70,3% зменшилась частка тих, для кого нічого не змінилось за минулий місяць.

Розмір. Найгіршою ситуація з дебіторською заборгованістю є для великих підприємств (0,17). Для малих та середніх підприємств цей показник знаходиться приблизно в одному діапазоні (0,08 та 0,02 відповідно). Водночас, для мікропідприємств цей показник є найнижчим (-0,09).

Регіон. У розрізі регіонів найбільше зростання дебіторської заборгованості було зафіксовано в м. Києві (0,35), а також у Запорізькій та Вінницькій областях (по 0,27 для кожної). Найнижчим є показник Сумської області (-0,85).

Галузь. При галузевому розподілі найвище значення індексу показують виробництво будівельних матеріалів (0,23) та деревообробна промисловість (0,27). Найнижчим є показник для виробництва тканин, одягу та взуття (0,02).

Очікувані зміни дебіторської заборгованості

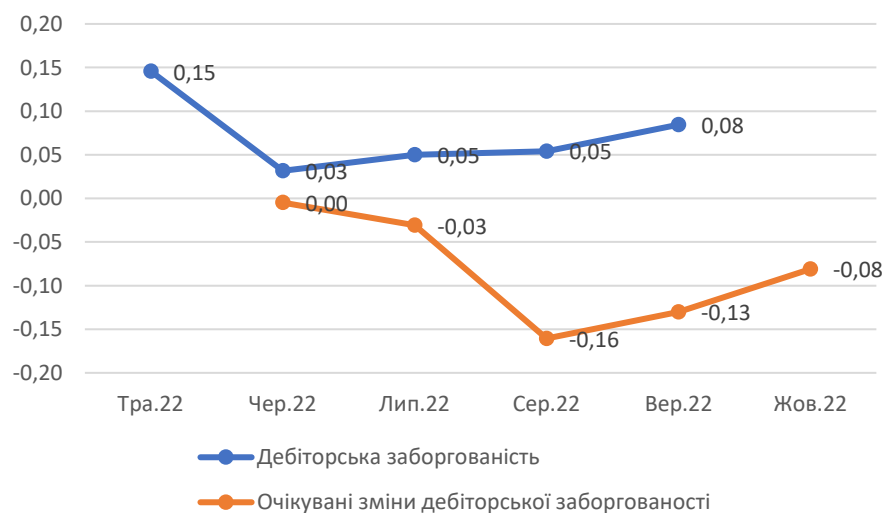
У перспективі трьох місяців очікується подальше сповільнення темпів зменшення заборгованості. Індекс очікуваних змін дебіторської заборгованості збільшився з -0,13 до -0,08. 9,8% опитаних очікують на збільшення цього показника (було 2,4 %), а частка тих, хто очікує на його зменшення, збільшилась із 15,3% до 17,8%. Із 82,3% до 72,3% збільшилась частка тих, хто вважає, що нічого не зміниться.

Розмір. При розподілі за розміром дещо краще значення індексу мають мікро- (-0,11) та середні (-0,12) підприємства. Показник великих підприємств становить -0,07, а значення малих підприємств є найвищим (-0,03).

Регіон. У регіональному розподілі найбільше значення демонструє Львівська (0,35) область. Найнижче значення показника для Сумської області - -0,82.

Галузь. Найвищим та єдиним додатним показник очікувань зі збільшення заборгованості є для поліграфічної промисловості та становить 0,07. Значення для деревообробної промисловості є найнижчим (-0,31).

Рис. 13. Індекси змін дебіторської заборгованості

КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ

Зміни щодо попереднього місяця

У вересні ситуація з кредиторською заборгованістю залишається практично без змін та не викликає занепокоєння. Індекс змін кредиторської заборгованості становить 0,01 (було 0,00 два місяці поспіль). 10,3% до 11,6% збільшилась частка опитаних, які повідомили про збільшення кредиторської заборгованості, а частка тих, для кого вона зменшилась, залишилась майже без змін та становить 11,6% (було 11,3%). Водночас, із 78,4% до 77,6% зменшилась частка тих, для кого нічого не змінилось за минулий місяць.

Розмір. Найвищим індекс змін кредиторської заборгованості є для великих (0,09) підприємств, значення малих підприємств становить 0,02. Показники середніх (-0,05) та мікропідприємств (-0,13) мають від'ємне значення.

Регіон. Кредиторська заборгованість найгірше проявляється в Запорізькій області (0,17) та є найнижчою в Дніпропетровській області (-0,53).

Галузь. У галузевому розподілі найвищі показники демонструє хімічна промисловість (0,14), тоді як найнижчим показником є значення для виробництва тканин, одягу та взуття (-0,10).

Очікувані зміни кредиторської заборгованості

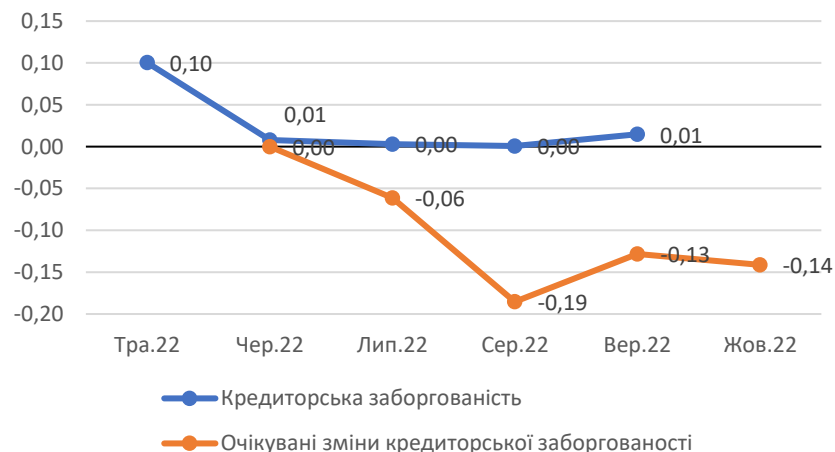
Очікується подальше сповільнення темпів зменшення кредиторської заборгованості. Індекс очікуваних змін кредиторської заборгованості залишився майже без змін та становить -0,14 у вересні (у серпні було -0,13). Частка тих, хто очікує на подальше зменшення кредиторської заборгованості, збільшилась із 14,6% до 18,2%, як збільшилась і частка тих, хто очікує збільшення кредиторської заборгованості, із 1,9% до 4,1%. Із 83,5% до 77,6% збільшилась частка тих респондентів, які вважають, що нічого не зміниться.

Розмір. Показник очікуваних змін кредиторської заборгованості знаходиться приблизно в одному діапазоні, незалежно від розміру. При цьому, для малих підприємств значення становить -0,13; показник мікро- та великих підприємств становить -0,14. Водночас, показник малих підприємств є дещо гіршим та становить -0,15.

Регіон. У регіональному розподілі показники очікувань за кредиторською заборгованістю є додатними для Івано-Франківської (0,09), Львівської (0,08) та Закарпатської (0,05) областей, а найнижчими для Сумської області (-1,00).

Галузь. Серед галузей промисловості показник для поліграфічної промисловості дорівнює нулю. Значення для деревообробної промисловості є найнижчим та становить -0,25.

Рис. 14. Індекс змін кредиторської заборгованості

ПОДАТКОВА ЗАБОРГОВАНІСТЬ

Зміни щодо попереднього місяця

Темпи скорочення податкової заборгованості сповільнюються. *Індекс змін податкової заборгованості* у вересні порівняно із серпнем збільшився з -0,06 до -0,02. Частка підприємств, що повідомили про зменшення податкової заборгованості за минулий місяць, зменшилась із 9,7% до 5,6%, тоді як із 2,1% до 8,1% збільшилась частка опитаних респондентів, які вказали на збільшення податкової заборгованості. Із 88,2% до 86,3% зменшилась частка тих, хто вважає, що жодних змін не відбулось.

Розмір. Показники податкової заборгованості не надто сильно відрізняються в залежності від розміру підприємства. Хоча для великих (-0,01) та малих (-0,02) значення є дещо вищим ніж для середніх (-0,04) та мікропідприємств (-0,03).

Регіон. Податкова заборгованість найбільшою мірою зросла для підприємств Івано-Франківської (0,30) області, а найбільше зменшилась для бізнесу м. Києва (-1,00) та Сумської області (-0,92).

Галузь. Найвище значення має показник податкової заборгованості деревообробної промисловості (0,07). Значення для машинобудування становить -0,16.

Очікувані зміни податкової заборгованості

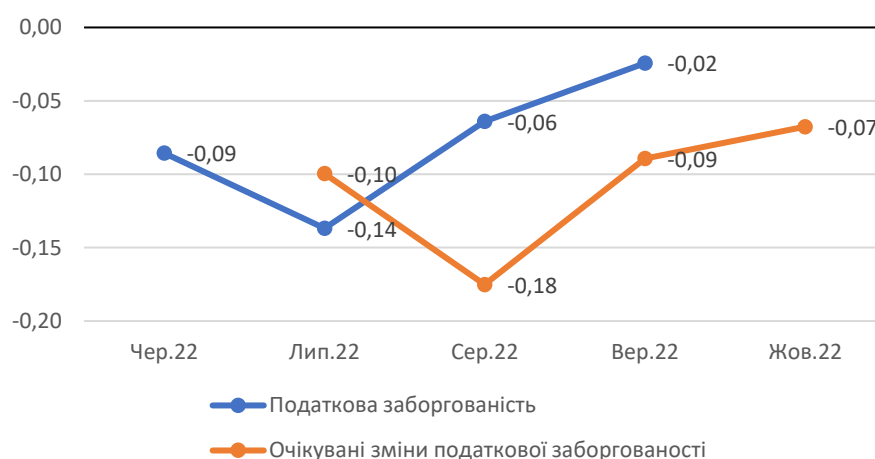
Очікування свідчать про подальше сповільнення темпів скорочення податкової заборгованості. *Індекс очікуваних змін податкової заборгованості* також збільшився з -0,09 до -0,07. Із 10,2% до 12,4% збільшилась частка тих, хто прогнозує зменшення податкової заборгованості, як збільшилась і частка тих, хто очікує на її збільшення, із 0,8% до 5,4%. Із 80,0% до 82,2% збільшилась частка тих, хто не очікує змін.

Розмір. Показник очікувань є кращим для мікро- та середніх підприємств (по -0,09 для кожного) та дещо гіршим для малих (-0,06) та великих (-0,05) підприємств.

Регіон. У регіональному розподілі показник очікувань для Львівської області має найвище додатне значення та становить 0,23, а найнижчим є значення для Сумської (-0,92) області.

Галузь. Найвищим показник очікувань податкової заборгованості є для поліграфічної промисловості та становить 0,17. Найнижчим є показник для машинобудування (-0,22).

Рис. 15. Індекс змін податкової заборгованості

КІЛЬКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ

Зміни щодо попереднього місяця

Темпи зменшення зайнятості сповільнюються. *Індекс змін кількості працівників* продовжує тенденцію до підвищення та збільшився у вересні порівняно із серпнем із -0,09 до -0,03. Із 13,4% до 8,1% зменшилась

частка опитаних респондентів, що повідомили про зменшення кількості співробітників, задіяних в усіх операціях підприємства. Водночас, частка тих, хто вказав на їх збільшення, дещо зросла, із 4,3% до 5,2%. При цьому, частка тих, для кого нічого не змінилось, збільшилась із 82,3% до 86,6%.

Розмір. Найвищим цей показник є для великих підприємств -0,01. Для середніх значення становить -0,03. Показник малих та мікропідприємств є найнижчим та становить -0,04.

Регіон. У регіональному розподілі найвищим є показник для Чернігівської (0,25) та Одеської (0,11) областей. Найнижчим є значення для Чернівецької (-0,33) області.

Галузь. Показник змін кількості працівників для виробництва тканин, одягу та взуття (0,04), а також харчової промисловості (0,03) є найвищими. Показник поліграфічної промисловості дорівнює нулю. Показники всіх інших галузей мають від'ємне значення, але найнижчим значення є для хімічної промисловості та виробництва будівельних матеріалів (-0,17).

Очікувані зміни кількості працівників

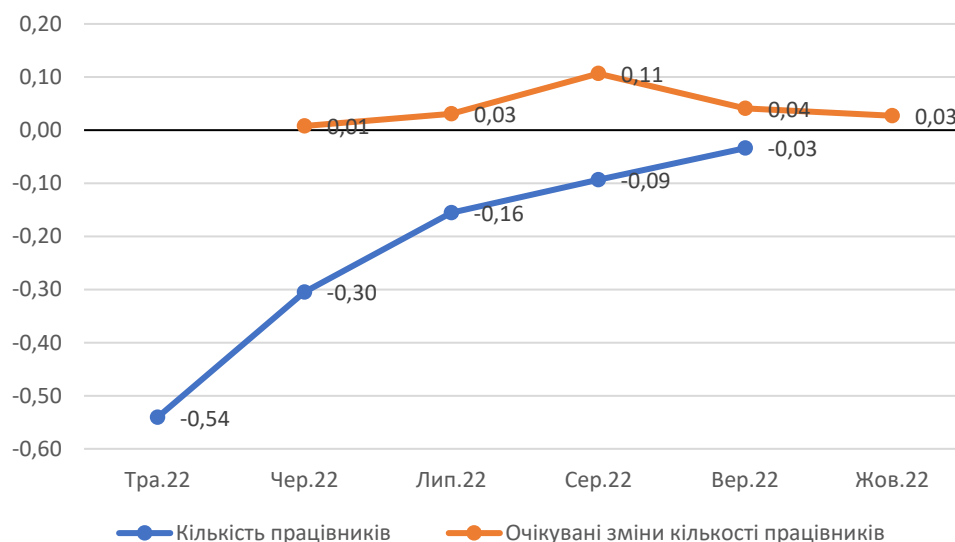
У майбутні три місяці підприємці та керівники підприємств очікують сповільнення темпів зростання зайнятості: *індекс очікуваних змін кількості працівників* незначним чином зменшився, із 0,04 до 0,03. Відсоток опитаних підприємців, які вважають, що кількість працівників збільшиться, зменшився із 9,0% до 6,7%, Водночас, частка тих, хто очікує на зменшення кількості працівників, знизилася менш істотно, із 4,6% до 3,1%. Частка тих, хто вважає, що нічого не зміниться, значно збільшилась, із 86,3% до 90,2%.

Розмір. При цьому, показник мікро- та великих підприємств дорівнює нулю. Водночас значення показника малих (0,05) та середніх (0,06) є дещо кращими.

Регіон. У регіональному розподілі найвищим показник очікувань є для Одеської (0,24) та Чернівецької (0,20) областей. Найнижчим він є для Сумської області (-0,14).

Галузь. У галузевому розрізі найвищим є індекс очікувань для деревообробної промисловості (0,13) та виробництва тканин, одягу та взуття (0,11). Показники металообробки (-0,09) та хімічної промисловості (-0,11) мають єдині від'ємні значення.

Рис. 16. Індекс змін кількості працівників

ПРАЦІВНИКИ У ВИМУШЕНИХ ВІДПУСКАХ

Зміни щодо попереднього місяця

Кількість працівників у вимушених відпустках не змінюється. *Індекс змін кількості працівників у вимушених відпустках* змінився лише незначним чином та дорівнює нулю (було 0,01 у серпні). Із 6,1% до

5,2% зменшилась частка представників бізнесу, які повідомили про збільшення кількості співробітників, що перебувають у вимушених відпустках, як скоротилась і частка тих, хто вказав на їх зменшення, із 6,3% до 5,9%. Із 87,7% до 88,9% збільшилась частка тих, для кого за минулий місяць ситуація не змінилась.

Розмір. Для малих та великих підприємств показник є від'ємним -0,02. Значення мікропідприємств дорівнює нулю. Значення середніх підприємств є найвищим та становить 0,01.

Регіон. Найбільшою мірою з-поміж різних регіонів таке погіршення показника спостерігається в Житомирській (0,67) області, а найчастіше про зменшення кількості співробітників, що перебувають у вимушених відпустках, повідомляють у м. Києві (-0,14), а також у Дніпропетровській та Чернівецькій областях (по -0,13).

Галузь. У галузевому розподілі гірші показники щодо кількості працівників у вимушених відпустках має металообробка (0,10). Найнижчим та єдиним від'ємним є значення для деревообробної промисловості (-0,11).

Очікувані зміни кількості працівників у вимушених відпустках

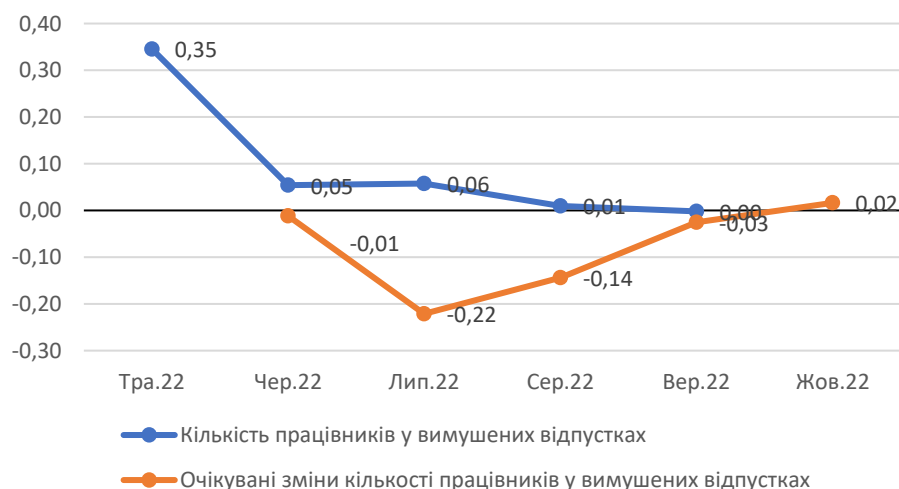
Підприємства, які мають працівників у вимушених відпустках, не очікують суттєвих змін. Індекс очікуваних змін кількості працівників у вимушених відпустках погіршився, збільшившись із -0,03 до 0,02 та змінивши знак на додатний, що означає переважання тих, хто планує в подальшому збільшувати кількість таких працівників. Частка тих підприємств, на яких очікується збільшення кількості працівників у вимушених відпустках, збільшилась із 4,1% до 5,2%. Водночас, частка тих хто вважає, що кількість таких працівників на їхньому підприємстві скоротиться, зменшилась із 7,4% до 3,6%. Водночас, із 88,6% до 91,2% збільшилась частка тих, хто вважає, що жодних змін не відбудеться.

Розмір. Мікропідприємства найбільше очікують зростання кількості працівників у вимушених відпустках, їхній індекс становить 0,04. Показник середніх і великих підприємств є однаковим, становить 0,02. Показник малих підприємств дорівнює нулю

Регіон. При цьому, найнижчі показники в Чернігівській області (-0,17), тоді як показник Чернівецької (0,11) та Сумської (0,10) областей є найвищим

Галузь. Найвищим показник очікувань щодо кількості працівників у вимушених відпустках є для виробництва будівельних матеріалів та становить 0,18. Показники для деревообробної промисловості (-0,09) та машинобудування (-0,06) є найнижчими.

Рис. 17. Індекси змін кількості працівників у вимушених відпустках

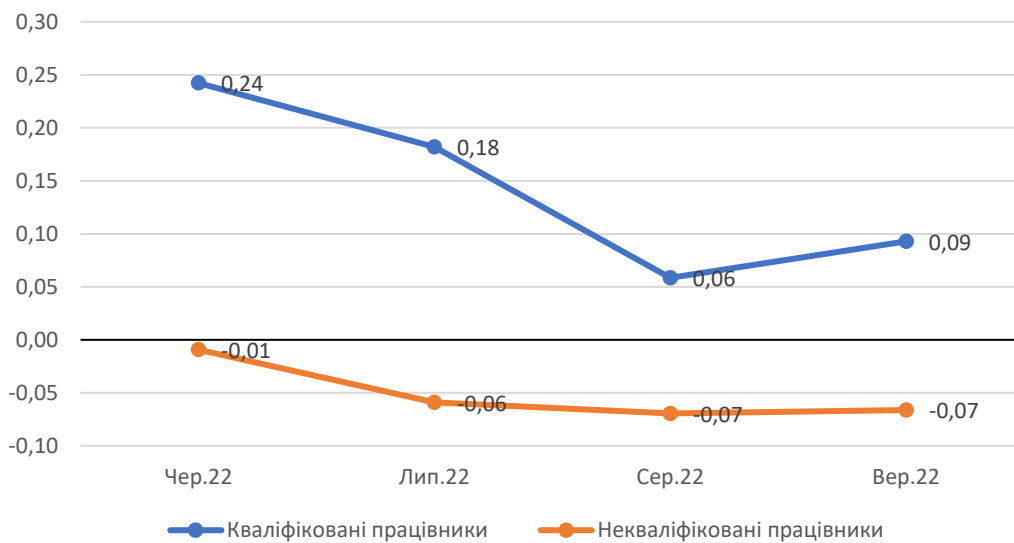

КВАЛІФІКОВАНІ ТА НЕКВАЛІФІКОВАНІ ПРАЦІВНИКИ

У вересні збільшились проблеми при пошуку кваліфікованих працівників, тоді як показники для некваліфікованих працівників залишаються без змін третій місяць поспіль. Індекс труднощів пошуку кваліфікованих працівників має додатне значення, яке збільшилось із 0,06 до 0,09. Індекс труднощів пошуку некваліфікованих працівників, де значення є від'ємним, залишилось без змін та становить -0,07.

Частка керівників підприємств, які вказали на те, що кваліфікованих працівників важче знайти, збільшилась із 14,9% до 15,5%. Частка ж тих, кому важче шукати некваліфікованих працівників, збільшилась із 6,1% до 8,3%. Водночас, відсоток тих, кому легше знайти кваліфікованих працівників, зменшився із 8,2% до 5,1%, а частка тих, кому легше шукати некваліфікованих працівників, збільшилась із 13,4% до 15,6%. При цьому, частка тих, хто не відчуває жодних змін у пошуку кваліфікованих робітників, збільшилась із 76,9% до 79,4%, а для некваліфікованих працівників відсоток зменшився з 80,5% до 76,1%.

Рис. 18. Індеси змін кваліфікованих та некваліфікованих працівників

Кваліфіковані працівники

Розмір. Залежно від розміру підприємства кваліфікованих працівників легше шукати середнім (0,10) та великим (0,08) підприємствам, а важче - малим (0,12) та мікропідприємствам (0,16).

Регіон. Легше шукати кваліфікованих працівників в Одеській області (-0,19), а найважче в Чернівецькій (0,78) області.

Галузь. У галузевому розподілі менші складнощі з пошуком кваліфікованих працівників має поліграфічна промисловість, показник дорівнює нулю. Найбільше складнощів має деревообробна промисловість (0,30).

Некваліфіковані працівники

Розмір. Середні та мікропідприємства (по -0,09), а також малі (-0,10) мають більші складнощі з пошуком некваліфікованих працівників, ніж великі підприємства (-0,02).

Регіон. У регіональному розподілі найлегше шукати некваліфікованих працівників у Сумській (-0,71) та Чернігівській (-0,67) областях. Найбільші складнощі з пошуком некваліфікованих працівників у Чернівецькій (0,67), Дніпропетровській (0,22) та Житомирській (0,27) областях.

Галузь. Найгірші показники щодо пошуку некваліфікованих працівників для галузі деревообробної промисловості (0,20), тоді як для машинобудування показник є найкращим (-0,23).

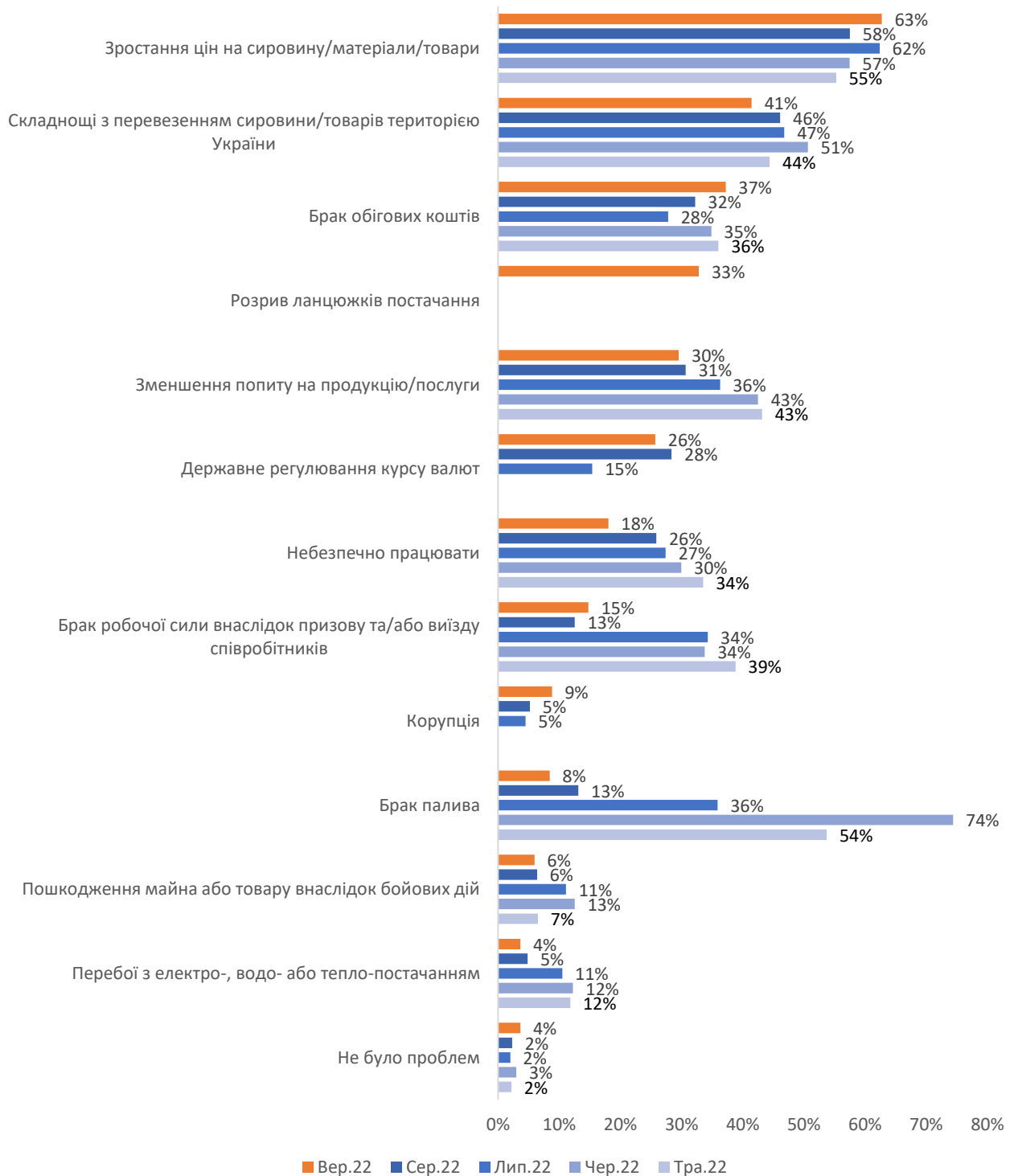
СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА ОПИТУВАННЯ

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПІДПРИЄМСТВА

Проблеми ведення бізнесу під час війни

Подорожчання сировини і матеріалів та складнощі з логістикою на території України продовжують утримувати провідні позиції в рейтингу перешкод для ведення бізнесу, викликаних повномасштабною війною. Третій місяць поспіль, із липня 2022 року, ці дві проблеми займають перше та друге місце в рейтингу перешкод.

Рис. 1. Найважливіші проблеми для опитаного бізнесу

У вересні 2022 року дві третини опитаного бізнесу (63%) визначили зростання цін на сировину та матеріали як одну з основних перешкод, а 41% респондентів назвали складнощі з перевезенням сировини або товарів територією України серед головних проблем для ведення бізнесу. При цьому варто зазначити, що частка підприємств, які зіштовхувалися з проблемами, пов'язаними з перевезеннями, дещо зменшилася порівняно з попередніми місяцями 2022 року (раніше вона складала від 44% до 51%).

На третє місце в рейтингу перешкод для бізнесу у вересні 2022 року вийшов **брак обігових коштів**. На цю проблему вказали 37% керівників підприємств, що більше ніж протягом двох попередніх місяців.

Також через бойові дії, руйнування і логістичні труднощі підприємства зіштовхуються з порушенням налагоджених ланцюжків постачання та недоступністю клієнтів і постачальників. **Проблема розриву ланцюжків постачання**, яку цього місяця було вперше додано до переліку перешкод після аналізу результатів попередніх хвиль цього опитування, вийшла на четверте місце, вона актуальна для третини опитаних (33%).

П'ятірку головних проблем для бізнесу, викликаних повномасштабною війною, замикає **зменшення попиту на продукцію** або послуги підприємств. Слід, однак, зазначити, що протягом двох останніх місяців важливість цієї проблеми для бізнесу скорочується, про що свідчить зменшення частки опитаних, які вибрали цю проблему як перешкоду. Зокрема, у вересні 2022 року на неї вказало 30% респондентів, тоді як у травні таких було 43%.

Досить актуальною залишається проблема **регулювання курсу валюти**: про неї повідомляють 26% опитаних – практично така ж частка, як і місяць тому (28%).

Разом із тим, у вересні було зафіксовано найменші за весь період опитувань протягом 2022 року частки респондентів, які говорять, що **працювати небезпечно**, та тих, які скаржаться на **брак палива**. Так, 18% керівників підприємств назвали безпеку праці серед основних проблем для ведення бізнесу. Ця проблема вийшла на сьоме місце в рейтингу перешкод. У попередніх хвилях опитування про це повідомляли більші частки респондентів, зокрема в травні 2022 року – 34%. І лише 8% представників бізнесу у вересні вказали на брак палива, у результаті чого ця проблема зайняла десяте місце в рейтингу перешкод. Це значний контраст із червнем 2022 року, коли брак палива був значною перешкодою для 74% опитаних.

Восьме та дев'яте місце рейтингу перешкод посіли такі проблеми, як **брак робочої сили** через виїзд або мобілізацію працівників (15% опитаних) та **корупція** (9%). При цьому проблема браку робочої сили вже другий місяць поспіль тримається на досить низькому рівні, що може бути зумовлено зниженням економічної активності підприємств.

Шість відсотків респондентів повідомили про **пошкодження майна або товару внаслідок бойових дій**, а 4% – про **перебої з електро-, водо- або теплопостачанням**. Ще 4% сказали, що **не зіштовхувалися з жодними проблемами**. Крім того, 3% керівників підприємств додали власні варіанти найбільш гострих проблем, з якими зіштовхується їхній бізнес. Найчастіше це неповернення податку на додану вартість (ПДВ).

Проблеми бізнесу різного розміру. Вплив проблем для бізнесу, пов'язаних із повномасштабним російським вторгненням, деякою мірою відрізняється для бізнесу різного розміру. Скажімо, зі зростанням розміру підприємства все частіше повідомляють про розрив ланцюжків постачання. З цією проблемою зіштовхнулися 11% мікропідприємств, у той час як у малому бізнесі – 27%, у середньому – 36%, а у великому – 43%. З іншого боку, зменшення попиту на продукцію або послуги стає все актуальнішим зі зменшенням розміру бізнесу. Тоді як про цю проблему повідомляє приблизно кожне четверте велике та середнє підприємство (25-26%), то у малому бізнесі – 33%, а у мікробізнесі – уже 47%.

Крім того, мікропідприємства не так часто, як підприємства більших розмірів, повідомляють про такі проблеми, як складнощі з перевезенням сировини або товарів територією України (31%), брак робочої сили (7%) та безпека праці (7%).

Проблеми бізнесу за галузями. Перешкоди для бізнесу, викликані війною, по-різному впливають на різні галузі промисловості¹. Так, про найпоширенішу проблему – зростання вартості сировини чи матеріалів – найчастіше повідомляють у сфері виробництва тканин, одягу та взуття (73%). Галузь машинобудування вирізняється найвищими частками опитаних, які скаржаться на складнощі з перевезенням сировини чи товарів територією України (55%) та на брак робочої сили (24%).

Про проблеми браку обігових коштів та розриву ланцюжків постачання найчастіше повідомляють представники хімічної промисловості (45% та 66% респондентів цієї галузі відповідно). А у сфері виробництва металу та металообробки частіше ніж в інших галузях промисловості говорять про такі проблеми, як зменшення попиту на продукцію або послуги (64%) та державне регулювання курсу валют (52%).

Проблеми бізнесу за регіонами. Між підприємствами в різних областях спостерігаються відмінності в оцінці найважливіших проблем для їхнього бізнесу, які виникли через повномасштабну війну². Зокрема, у Дніпропетровській та Житомирській областях особливо часто повідомляють про проблему зростання цін на сировину або матеріали: по 95% керівників підприємств у кожній із цих областей. Також на цю проблему часто вказують у Сумській (89%), Полтавській (85%) та Хмельницькій (84%) областях.

Складнощі з перевезенням сировини або товарів територією України найгостріше відчуваються у Черкаській (80%) та Кіровоградській (70%) областях, а брак обігових коштів – в Івано-Франківській (82%).

На розрив ланцюжків постачання найчастіше вказує бізнес Дніпропетровської (75%), Черкаської (73%) та Запорізької (70%) областей. Керівники підприємств у Кіровоградській, Чернівецькій та Запорізькій областях частіше від опитаних в інших регіонах повідомляють про негативний вплив державного регулювання курсу валют на їхню діяльність (більше 75% респондентів у кожній із цих областей).

Крім цього, незважаючи на зменшення частки бізнесу, який говорить про те, що працювати небезпечно, загалом у вибірці в деяких регіонах ця проблема залишається гострою для підприємств. Це, зокрема, Дніпропетровська область (95% опитаних), Вінницька область (67%) та місто Київ (61%). Подібно до цього, попри те, що брак робочої сили у вересні 2022 року не ввійшов до числа найпоширеніших проблем для всього опитаного бізнесу, на цю проблему особливо часто скаржаться підприємства Тернопільської та Львівської областей (47% та 46% відповідно), а також міста Києва (43%).

Вплив війни на обсяги виробництва

У вересні близько 2% опитаних підприємств повідомили, що припинили свою діяльність упродовж війни (приблизно на рівні липня та серпня).³ Окрім цього, залишається низькою частка підприємств, які працюють на рівні менше ніж 25% від довоєнних обсягів виробництва, – лише 6% у вересні (для порівняння 7% у серпні або 17% у травні). З одного боку, це може свідчити про стабілізацію ситуації та відновлення виробництва серед тих підприємств, які повністю або майже повністю припиняли роботу. З іншого боку, проблемні підприємства можуть бути менш готові проходити опитування та лише частково представлені в панелі дослідження.

Частка підприємств, які працюють на 100% порівняно з довоєнними обсягами, у вересні залишилася на рівні попереднього місяця – 8%. Також зросла частка підприємств, які працюють майже на повних обсягах виробництва – 41% (36% у серпні). Для порівняння, цей показник становив 17% у травні та 30% у червні. Незначною мірою зменшилася частка підприємств, які працюють на 50 - 74%, порівняно з довоєнними

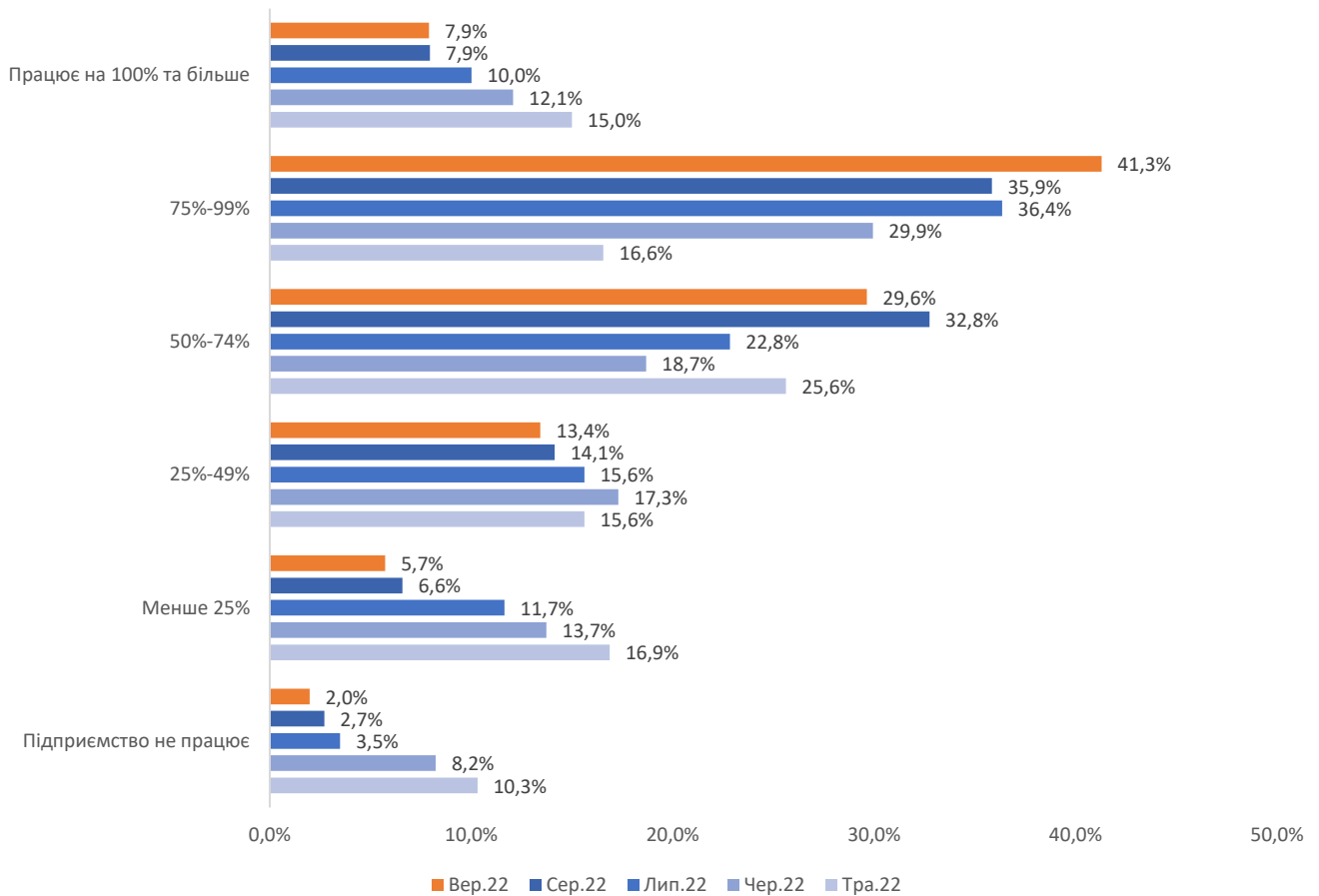
¹ До порівняння не включено галузі сільського господарства, торгівлі та послуг, а також підприємства, що ввійшли до категорії «Інші виробництва».

² До порівняння не включено регіони, у яких не були опитані підприємства, а також Миколаївську область, у якій кількість опитаних була недостатньою для статистичного порівняння. Детальніше див. розділ «Вибірка».

³ Незначною мірою вплинути на результати могло також суттєве розширення вибірки порівняно з попереднім місяцем.

обсягами – із 33% у серпні до 30% у вересні. Загалом розподіл результатів свідчить про подальшу тенденцію до відновлення виробництва. Уже кожне друге підприємство працює майже на повну або повну потужність.

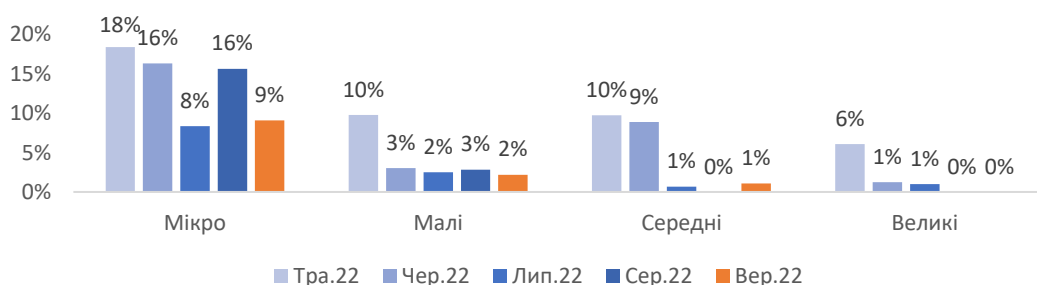
Рис. 19. Вплив війни на роботу підприємств (% опитаних)

Результати бізнесу різного розміру. Мікробізнес продовжує найбільше відчувати негативний вплив війни на виробництво. Зокрема, серед мікропідприємств у вересні не працювали 9% бізнесів (16% у серпні). Мікропідприємства залишаються більш чутливими до змін ділового середовища. Водночас, серед великих підприємств відсутні респонденти, які взагалі не працюють. Серед малих підприємств відповідний показник становить 2%, а середніх – 1%. Таким чином, результати опитування підтверджують, що розмір підприємства впливає на його спроможність зберігати та відновлювати виробництво в умовах війни.

Серед великих підприємств найбільша частка підприємств, які тримають виробництво на рівні ста і більше відсотків, 12% у вересні (10% у серпні). Водночас відповідний показник 9% для середніх (9% у серпні) та лише 2% для мікропідприємств (теж 2% у серпні). Таким чином, невеликі суб'єкти господарювання продовжують найбільше відчувати вплив війни.

Рис. 20. Частка підприємств, які припинили діяльність порівняно з довоєнним періодом (за розміром підприємств, %)

Результати бізнесу різних галузей. Галузі, які забезпечують базові потреби населення, демонструють найкращі результати відновлення виробництва. Зокрема, у вересні працює майже на повну чи повну потужність сумарно 62% представників харчової промисловості (61% у серпні) та 62% легкої промисловості (47% у серпні). Таким чином, легка промисловість продемонструвала суттєве відновлення виробництва порівняно з попереднім місяцем. Також до 61% зріс відповідний показник для поліграфічної промисловості (53% у серпні).

На противагу цьому найгірша ситуація в металургії та металообробці, у яких лише 20% опитаних працювали на майже повну та повну потужність. Також погіршується ситуація в деревообробці, у якій відповідний результат зменшився до 22% у вересні (25% у серпні та 35% у липні). Суттєво покращилася ситуація в хімічній промисловості, у якій із 25% у серпні до 38% у вересні показник зріс. Також утримався зріс відповідний результат для виробництва будівельних матеріалів (із 13% у серпні до 39% у вересні).

Необхідно зауважити, що в окремих галузях уже відсутні підприємства, які взагалі не працюють (хімічна, машинобудування та деревообробка). При цьому в поліграфії не працюють 6% опитаних, а у виробництві будматеріалів 4%. Водночас менше ніж на 25% довоєнних обсягів працюють найчастіше представники деревообробки (17%), виробництва будматеріалів (13%) та металургії і металообробки (12%).

Рис. 21. Частка промислових підприємств, які працюють майже повну та повну потужність (75 - 99%, 100% та більше) порівняно з довоєнним періодом у липні 2022 року, % опитаних за галузями

Результати за регіонами.⁴ У регіональному розрізі зберігаються закономірності попередніх хвиль опитування, зокрема бізнес західних областей України найкраще зберігав та відновлював виробництво. Однак ситуація вирівнюється по країні в цілому. Зокрема, підприємства, які повністю припинили працювати, відсутні тепер у більшості опитаних регіонів. При цьому більше як на 100% та більше порівняно

⁴ У Миколаївській та Полтавській областях наповнюваність підвибірки недостатня для проведення аналізу.

з довоєнним періодом працюють найчастіше на Волині (29% опитаних) та в Чернівецькій області (30%). Однак у низці регіонів відсутні підприємства, які працюють на повну потужність: Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Сумська, Хмельницька, Черкаська області та місто Київ. Саме в Івано-Франківській області знову всі опитані працюють майже на повну потужність (75% – 99% порівняно з довоєнним періодом). У підсумку, негативний вплив війни спостерігається на підприємствах в усіх регіонах, що підтверджує її вплив на логістику, ланцюги виробництва та основні ринки на всій території країни.

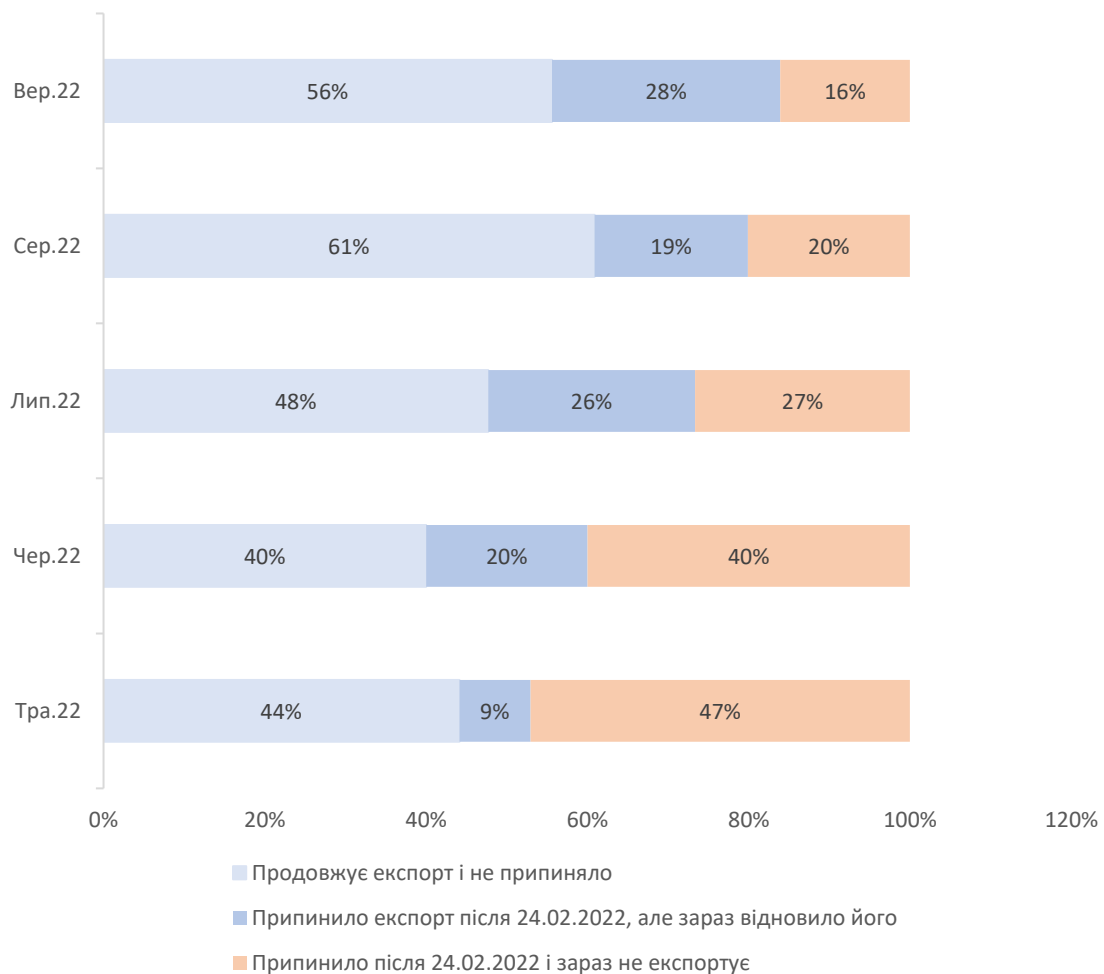
ВПЛИВ ВІЙНИ НА ЕКСПОРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

У рамках п'ятої хвилі опитування зафіксовано 55% підприємств (серед тих, які змогли дати відповідь), що були або є експортерами (53% у серпні).

Серед експортерів продовжує стабільно зменшуватися частка підприємств, які припинили експорт після 24 лютого. У вересні цей показник зменшився до 16% (20% у серпні). Високою є частка підприємств, які припиняли експорт, але відновили його – 28%. Окрім того, 56% опитаних стверджують, що не припиняли експорту. Таким чином, у вересні найвищий сумарний показник підприємств, які або не припиняли експорту, або змогли його відновити, що підтверджує позитивні тенденції з відновлення експортної діяльності бізнесу.

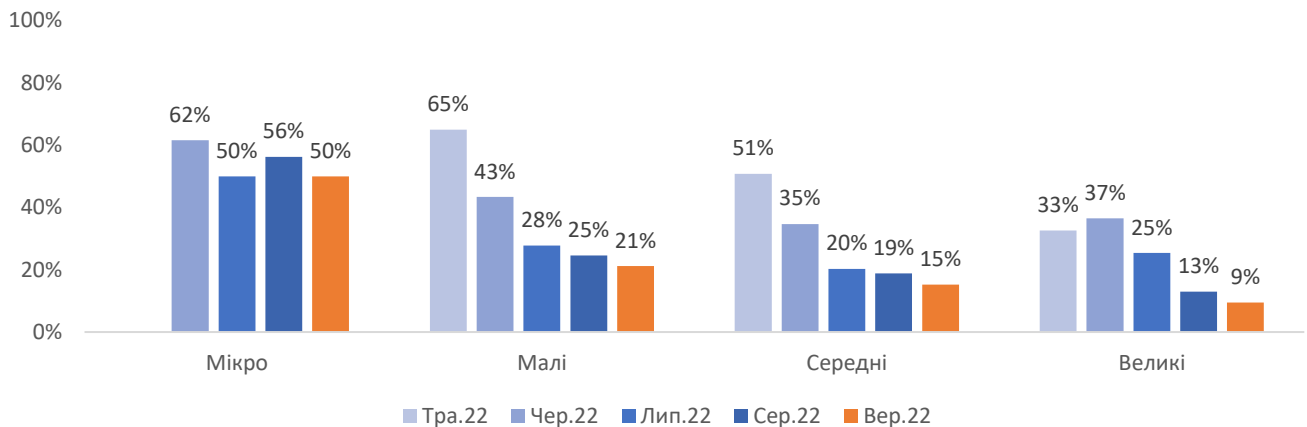
Залишається низькою частка підприємств, які хочуть розпочати експорт уперше. У вересні про подібні плани повідомили лише 2% опитаних (2% у серпні). У травні, червні та липні відповідні показники становили відповідно 7%, 5% та 1%. Таким чином, залишається низьким рівень оптимізму бізнесу щодо започаткування експортної діяльності в умовах війни.

Рис. 22. Вплив на експорту діяльність (% опитаних експортерів)

Результати бізнесу різного розміру. Мікробізнес найбільше постраждав від війни, адже досі кожне друге підприємство не змогло відновити експорт (як і в попередні місяці). Водночас, не змогли відновити експорт 21% малих, 15% середніх та 9% великих підприємств. Таким чином, імовірність відновлення експорту залежить від розміру підприємства. У цілому для всіх суб'єктів (крім мікро-) зберігається тенденція до відновлення експорту впродовж останніх кількох місяців.

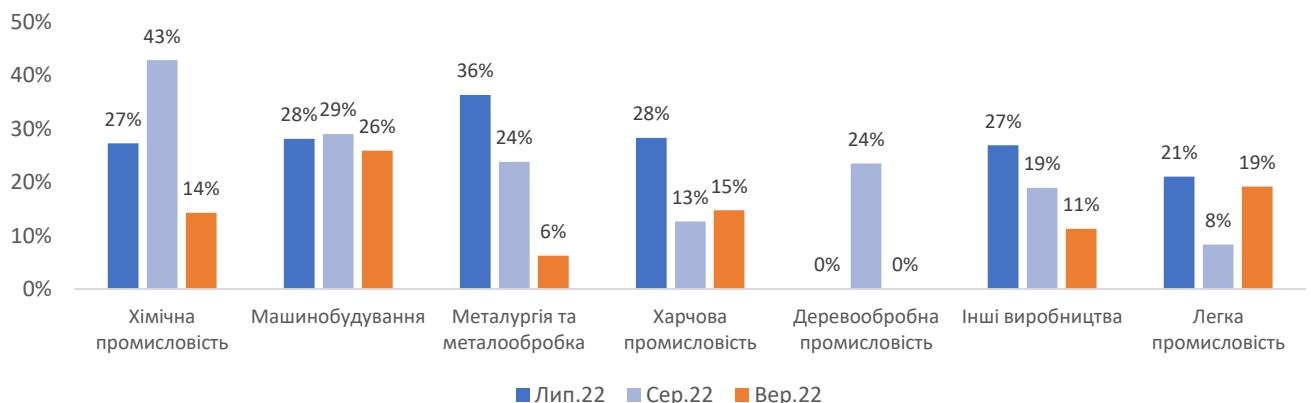
Рис. 23. Підприємства, які припинили експорт, але не змогли відновити, за розміром підприємств (% опитаних експортерів)

Результати бізнесу за галуззю

У вересні 91% опитаних експортерів представляє переробну промисловість, а вибірка експортерів для інших секторів є нерепрезентативною. Отримані дані дозволяють проаналізувати вплив війни на експортну діяльність різних галузей промисловості. У вересні найкраща ситуація зафіксована в деревообробній промисловості, у якій знову (як і в липні) відсутні підприємства, які припиняли експорт та не змогли його відновити. Також суттєво покращилася ситуація в металургії та металообробці (із 24% у серпні до 6% у вересні зменшилася частка підприємств, які не змогли відновити експорт) та хімічній промисловості (із 43% до 14%). Таким чином, саме за рахунок цих галузей відбувалося подальше відновлення експорту переробної промисловості. При цьому ситуація залишається незмінною в харчовій промисловості (15% у вересні та 13% у серпні), але погіршилася в легкій промисловості (8% у серпні та 19% у вересні).

Рис. 24. Підприємства, які припинили експорт, але не змогли відновити, за галуззю підприємств (% опитаних експортерів)

Результати за регіонами⁵. Отримані результати опитування за областями не дозволяють зробити висновки щодо чітких регіональних закономірностей через недостатню наповнюваність підвбірок в окремих

⁵ Для окремих регіонів результати недоступні через недостатню наповнюваність підвбірки, що не дозволяє робити висновки щодо чітких регіональних закономірностей.

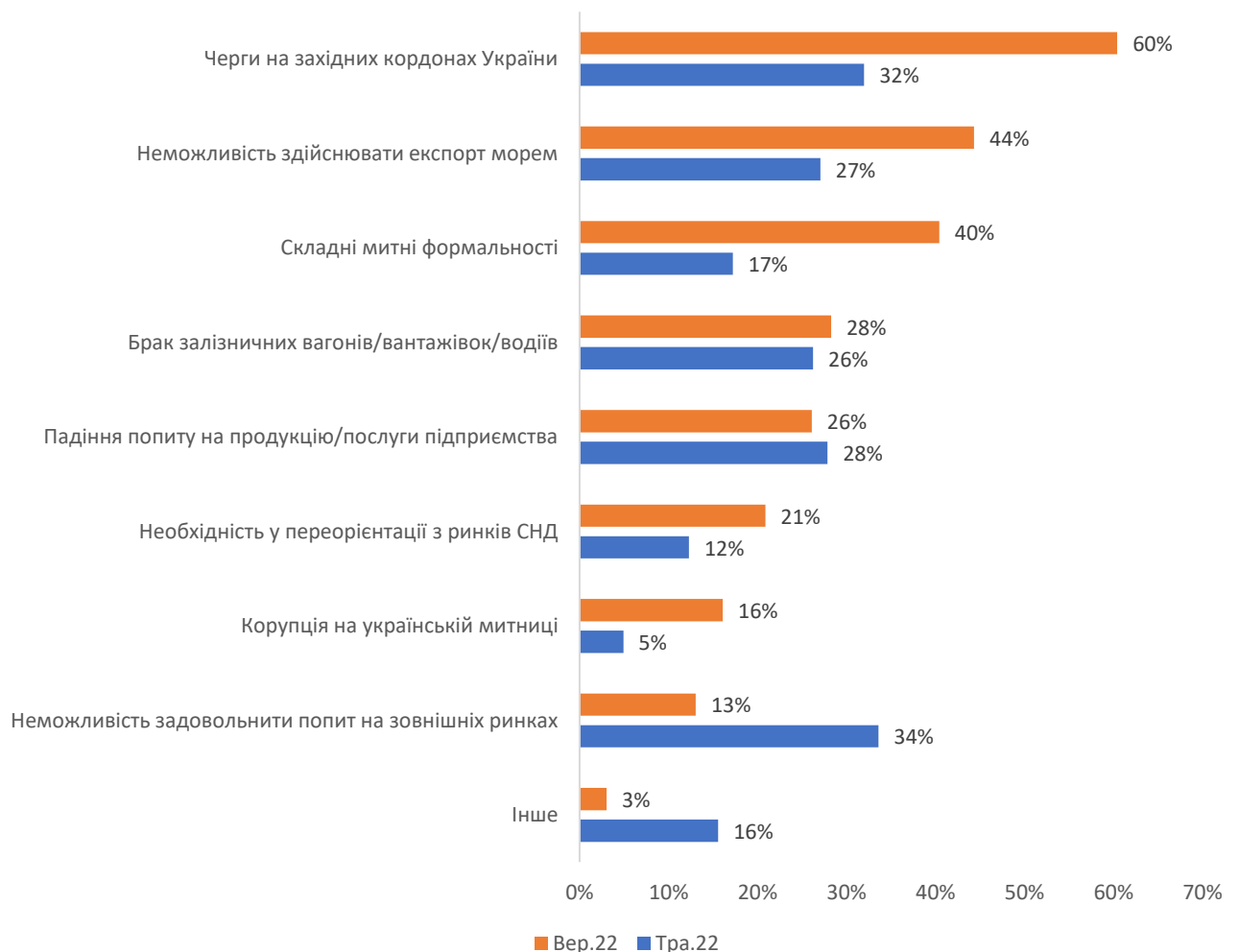
регіонах. Однак доступні дані вкотре підтверджують суттєвий вплив війни на експортерів у всіх областях, незалежно від наявності активних бойових дій. Зокрема, припинили та не відновили експорту 38% підприємств Дніпропетровської області, 31% міста Києва, 24% Київської, 20% Волинської та 20% Чернігівської областей. На противагу цьому показник становить 0% в Одеській, 8% у Закарпатській та 9% у Вінницькій областях.

Проблеми при експорті після 24 лютого 2022 року

Більшість опитаних експортерів стикаються з перешкодами при експорті. Якщо в травні перешкоди були відсутні лише в 5%, то у вересні – у 8%. При цьому головною проблемою стали черги на західному кордоні: 60% опитаних (32% станом на травень, коли була проведення перша хвиля опитування). На другій сходинці неможливість здійснювати експорт морем. Вага цієї перешкоди також зросла за декілька місяців – із 27% у травні до 44% у вересні. Таким чином, серед опитаних, насамперед, домінує негативний досвід логістичних перешкод. Зокрема, на четвертій сходинці також брак залізничних вагонів/вантажівок/водіїв (26% у травні та 28% у вересні).

Більш актуальною для бізнесу стала проблема складних митних формальностей, яка піднялася на третю сходинку перешкод (із 17% у травні до 40% у вересні). Також підприємці частіше почали скаржитися на корупцію на митниці (5% у травні до 16% у вересні). Таким чином, станом на вересень бізнес більше відчуває перешкоди, пов'язані з роботою митниці.

Рис. 25. Перешкоди, з якими зіткнулося підприємство при експорті після 24 лютого 2022 року⁶

⁶ Сума відповідей може перевищувати 100%, оскільки респонденти мали змогу вибрати декілька відповідей.

Порівняно з травнем, зменшилася актуальність проблем, які не дозволяли забезпечувати попит на зовнішніх ринках. Зокрема, у травні ця проблема була на першій сходинці перешкод (34%), а у вересні опустилася на передостанню сходинку (13%). Кожен п'ятий експортер також скаржиться на необхідність у переорієнтації з ринків СНД (21% у вересні порівняно з 12% у травні).

Частина експортерів також вказала власні варіанти перешкод при експорті. Однак частка таких відповідей зменшилася з 16% у травні до 3% у вересні. Зокрема, респонденти вказують на відсутність повітряних перевезень, неповернення ПДВ, високу собівартість продукції, війну Вірменії з Азербайджаном та інші проблеми.

Результати для бізнесу різного розміру.⁷ Актуальність окремих проблем у вересні є однаковою для експортерів різного розміру. Зокрема, на черги на західних кордонах України скаржаться 58% малих, 62% середніх та 61% великих підприємств. Також майже на одному рівні актуальність браку залізничних вагонів/вантажівок/водіїв (28% малих, 25% середніх та 28% великих). Водночас неможливість експортувати морем зростає залежно від розміру бізнесів (вказали 28% малих, 45% середніх та 53% великих підприємств).

Необхідно зауважити, що в травні саме великий бізнес частіше скаржився на логістичні проблеми. Великі підприємства також частіше повідомляють про складні митні формальності (47%). Окрім цього, 17% великих підприємств скаржаться на корупцію на митниці, хоча в травні відповідний показник становив 0%. Водночас малий бізнес продовжує відчувати виробничі проблеми. Малі підприємства найчастіше не мають змоги виготовляти достатню кількість товарів, щоб відповідати попиту на зовнішніх ринках.

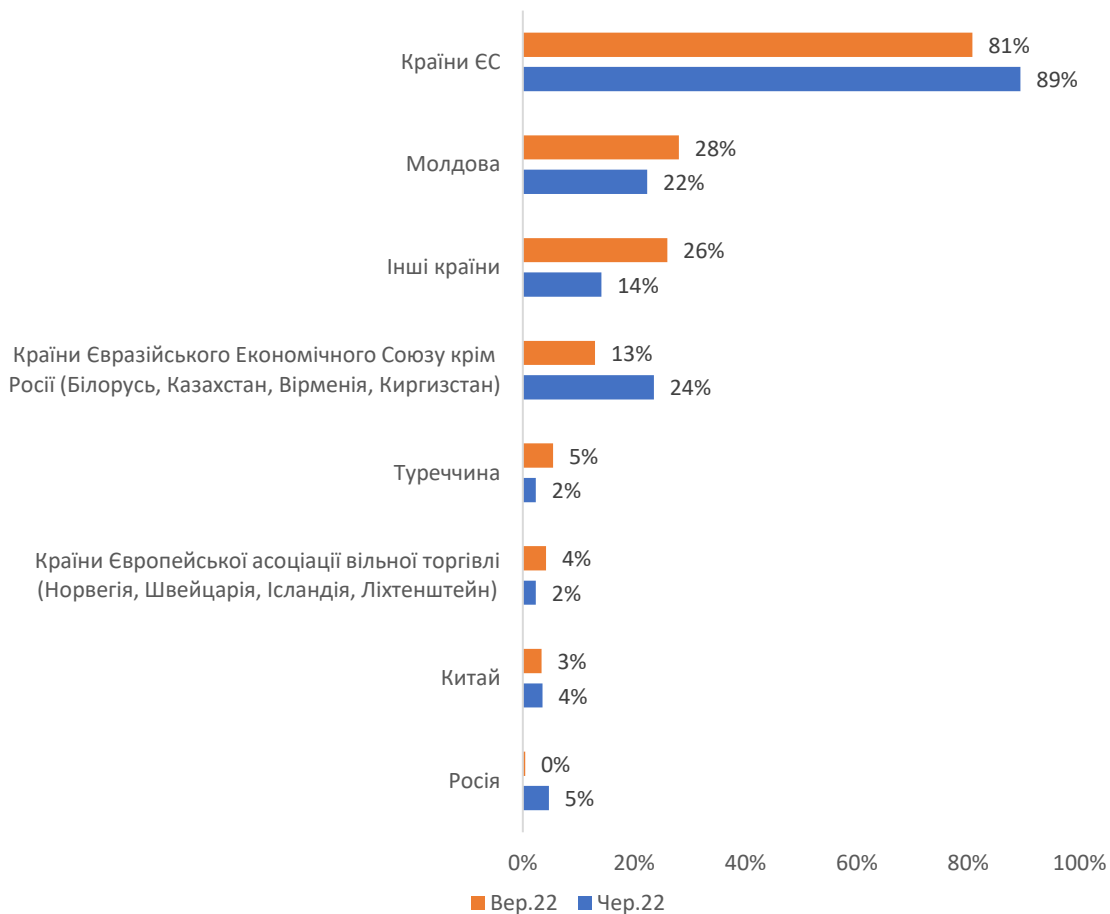
Результати для бізнесу різних галузей. Актуальність перешкод відрізняється для підприємств різних галузей. Зокрема, на черги на західних кордонах найчастіше скаржаться підприємства хімічної промисловості (72%) та харчової промисловості (68%), а найменш часто - машинобудівні підприємства (35%). Брак залізничних вагонів/вантажівок/водіїв найбільше перешкоджає деревообробним підприємствам (47%), а морська блокада – металургії, металообробці (67%) та харчовій промисловості (62%). У контексті роботи митниці найбільше проблем відчувають підприємства деревообробної галузі. Зокрема, 53% підприємств галузі скаржаться на складні митні формальності, а 29% - на корупцію на митниці. Машинобудівні підприємства більш часто повідомляють, що не можуть виготовляти достатньо товарів, щоб відповідати попиту на зовнішніх ринках (35%).

Основні напрямки експорту

За результатами вересня, Європейський Союз залишається головним експортним напрямком для українського бізнесу, але зростає вага також інших напрямків. За останні три місяці 81% опитаних активних експортерів здійснював експорт саме до країн ЄС (89% станом на червень). При цьому ще 4% постачали свою продукцію до країн Європейської асоціації вільної торгівлі (2% у червні). Подібні результати демонструють, що українські компанії наразі мають найбільше можливостей зберегти європейський напрямок експорту, зважаючи на логістичні виклики під час війни. Окрім того, 28% підприємств експортували в Молдову (22% станом на червень). Експорт до Китаю залишається на низькому рівні – лише 3% опитаних станом на вересень (4% опитаних у червні). Незначною мірою зросла вага Туреччини – із 2% у червні до 5% у вересні. До 26% зросла частка підприємств, які експортують до інших країн (14% станом на червень). Необхідно наголосити, що зменшується роль експорту до окремих країн Євразійського Економічного Союзу (Білорусь, Казахстан, Вірменія, Киргизстан). Якщо станом на червень про цей напрямок експорту повідомляли 24% опитаних, то у вересні вже лише 13%. При цьому у вересні вже відсутній експорт до росії.

⁷ Наповнюваність підвибірки є недостатньою для мікропідприємств, тому відсутній аналіз результатів для підприємств такого розміру.

Рис. 26. Вкажіть, будь ласка, у які країни Ваше підприємство здійснювало експорт протягом останніх трьох місяців? (% опитаних експортерів, які змогли дати відповідь)

Результати для бізнесу різного розміру. Європейський Союз залишається головним напрямком експорту для підприємств різного розміру.⁸ До країн ЄС експортували 83% малих, 77% середніх та 83% великих підприємств. Однак зі зростанням розміру суб'єктів також збільшується диверсифікація експорту. Зокрема, до країн ЄАВТ експортують 5% середніх та великих підприємства, але 0% малих. До Китаю за останні 3 місяці експортували також 0% малих бізнесів, але 4% середніх та великих. Великий бізнес частіше має торговельних партнерів у Туреччині (9% проти 2% серед малих та середніх). Від розміру підприємства також залежить імовірність зростання наявності торговельних партнерів в інших країнах. Про інші експортні напрямки вказали 14% малих підприємств, 23% середніх та 33% великих.

Результати для бізнесу різних галузей. Для всіх промислових галузей країни ЄС є головним експортним напрямком. Лише в деревообробній галузі в ЄС експортували всі 100% експортерів. Водночас до країн Євразійського Економічного Союзу, крім росії, найчастіше експортували продукцію українського машинобудування (19% експортерів галузі). Також цей напрямок залишається важливим для харчової (14%) та хімічної (12%) галузей. Саме продукція машинобудування також найчастіше експортується в Туреччину (10% опитаних в галузі) та Китай (теж 10%). До Молдови найчастіше експортують продукцію хімічної (41%) та харчової (31%) промисловості.

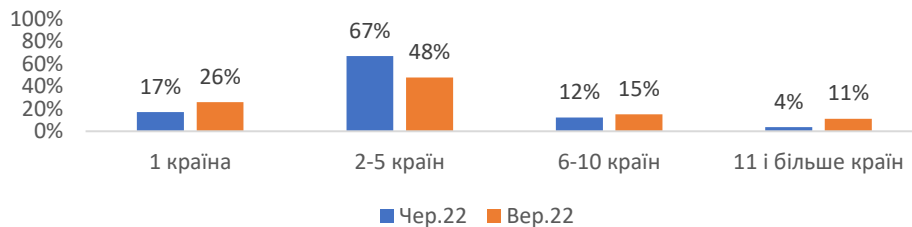
Кількість торговельних партнерів

У вересні респондентам удруге було запропоновано оцінити кількість країн, до яких вони експортували продукцію впродовж останніх трьох місяців. Майже половина опитаних експортерів (48%) експортують до

⁸ Наповнюваність підвибірки є недостатньою для мікропідприємств, тому відсутній аналіз результатів для підприємств такого розміру.

2-х – 5-ти країн (67% у червні). До 6-ти – 10-ти країн постачали свою продукцію 15% респондентів-експортерів (12% у червні). За три місяці в декілька разів зросла частка підприємств, які експортують в 11 і більше країн – до 11% (4% у червні). Це може підтверджувати суттєве зростання експортної активності серед частини підприємств. Водночас також у півтора раза зросла частка підприємств, які експортують лише в одну країну – із 17% опитаних у червні до 26% у вересні. Це може зокрема відображати значне розширення вибірки та старт відновлення експорту впродовж літа.

Рис. 27. Кількість країн, до яких підприємство експортувало протягом останніх трьох місяців? (% опитаних експортерів, які змогли дати відповідь)

Результати для бізнесу різного розміру⁹. Результати вересня підтверджують, що експортні можливості підприємств під час війни зростають зі зростанням їхнього розміру. МСП часто мають більше покупців на території лише однієї країни. Зокрема, про постачання продукції лише в одну країну вказали 39% малих, 25% середніх та 19% великих підприємств (відповідно 31%, 19% та 17% у червні). Такі показники ілюструють, що саме МСП найбільше спочатку постраждали від впливу війни, але досить активно відновлювали експорт за останні три місяці. Водночас, до 6-ти – 10-ти країн найчастіше експортують великі підприємства – 22% опитаних. Також великий бізнес найчастіше має торговельних партнерів в одинадцяти і більше країнах – 22%.

Результати для бізнесу різних галузей. Найменш широку географію експорту у вересні мали підприємства хімічної промисловості, металургії та машинобудування, у яких відповідно 35%, 33% та 32% експортерів мали торговельних партнерів лише в одній країні. На противагу цьому, у деревообробній галузі лише 6% опитаних експортують в одну країну. У більшості галузей, окрім металургії та металообробки, підприємства експортували за останні три місяці до двох – п'яти країн. Незважаючи на негативні тенденції в галузі, саме в металургії підприємства найбільш часто експортували до одинадцяти та більше країн (20% опитаних). Також високий відповідний показник у харчовій галузі (17%), яка найкраще дає раду викликам військового часу.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

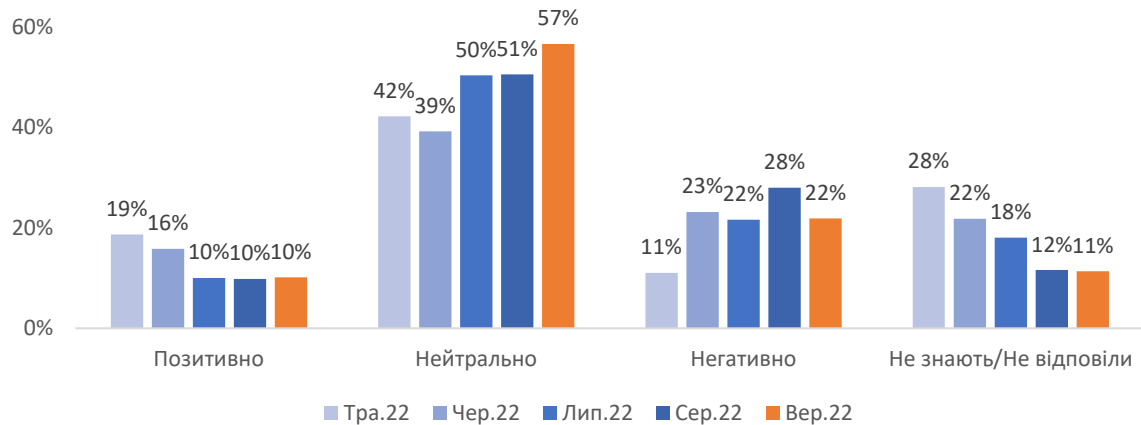
Оцінка державної політики з підтримки бізнесу

У вересні 2022 року опитані підприємства частіше оцінювали державну політику з підтримки бізнесу нейтрально та рідше негативно. Так, у порівнянні з попереднім місяцем, зросла частка нейтральних оцінок (із 51% до 57%) і зменшилася частка негативних (із 28% до 22%).

Разом із цим, позитивні оцінки тримаються на однаковому рівні вже третій місяць поспіль. Як і в липні та в серпні 2022 року, у вересні 10% опитаних оцінили державну політику з підтримки бізнесу позитивно. Частка тих, які не змогли оцінити державну політику з підтримки бізнесу, також практично не змінилася: вона склала 11% (у серпні 2022 року – 12%).

⁹ Результати для мікропідприємств недоступні через недостатню наповнюваність підвибірки.

Рис. 2. Оцінка державної політики з підтримки бізнесу

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу за розміром бізнесу. Мікро- та малі підприємства частіше ставлять негативні оцінки державній політиці з підтримки бізнесу, ніж середні та великі. Зокрема, тоді як у середньому та великому бізнесі цю політику негативно оцінила приблизно п'ята частина опитаних (18-20%), серед мікро- та малого бізнесу ця частка склала 26 - 27%. Натомість мікропідприємства рідше від інших ставлять нейтральні оцінки (40%) та частіше від інших не можуть поставити жодних оцінок державній підтримці бізнесу (24%). Частота позитивних оцінок приблизно однакова для опитаних підприємств різного розміру.

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу за сектором. Підприємства різних галузей промисловості суттєво не відрізняються частотою позитивних оцінок державної політики з підтримки бізнесу¹⁰. Порівняно вищим рівнем таких оцінок вирізняється галузь виробництва тканин, одягу та взуття, у якій 16% опитаних позитивно оцінили дії держави для підтримки бізнесу. Негативні оцінки найчастіше ставлять представники галузі виробництва металу та металообробки (56%), а також деревообробної промисловості (48%) та галузі виробництва будівельних матеріалів (43%).

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу за регіоном. Найвищим рівнем позитивних оцінок державної політики з підтримки бізнесу у вересні 2022 року відзначається Київська область: тут такі оцінки поставили 42% опитаних підприємств. Також досить часто позитивні оцінки ставить бізнес Волинської області (23%). Найбільша частота негативних оцінок серед бізнесу Сумської області (61%), а також у Кіровоградській (50%), Запорізькій (47%) та Черкаській (також 47%) областях¹¹.

¹⁰ До порівняння не включено галузі сільського господарства, торгівлі та послуг, а також підприємства, що ввійшли до категорії «Інші виробництва».

¹¹ До порівняння не включено регіони, у яких не були опитані підприємства, а також Миколаївську область, у якій кількість опитаних була недостатньою для статистичного порівняння. Детальніше див. розділ «Вибірка».

МЕТОДОЛОГІЯ ОПИТУВАННЯ

У цьому звіті представлено результати п'ятого нового щомісячного опитування підприємств «Український бізнес в умовах війни». Щомісячне опитування підприємств проводиться за допомогою поєднання декількох методів збору даних: самостійне заповнення онлайн-форми та особисте опитування представників бізнесу із внесенням відповідей до онлайн-форми.

Насамперед, ІЕД розіслав українським підприємствам анкету цього опитування у вигляді онлайн-форми. Частина респондентів заповнили її самі. Також ІЕД через партнерів у регіонах організував опитування, у яких ці ж питання були поставлені представникам бізнесу інтерв'юерами, а відповіді респондентів були внесені до онлайн-форми. Завдяки цьому всі відповіді – і заповнені респондентами самостійно, і надані інтерв'юерам – були зібрані в одній базі даних. Після завершення опитування експерти ІЕД провели контроль та очищення даних і проаналізували відповіді.

У цьому опитуванні, зокрема, ми продовжуємо вивчати показники ділового клімату та кон'юнктури, які досліджує ІЕД у щоквартальних опитуваннях промислових підприємств у рамках проекту «Ділова думка». Це, зокрема, показники, які в числовому вимірі показують зміни від місяця до місяця таких важливих для бізнесу показників, як обсяги виробництва та реалізації, обсяги експорту, запаси сировини та матеріалів, кількість нових замовлень та інших, а також очікування бізнесу щодо їх змін у наступні три та шість місяців.

Такі індекси обчислюються за єдиною методологією. Ми зараховуємо відповіді як +1, якщо підприємство відповідає, що показник збільшився, 0, якщо він не змінився, і -1, якщо він зменшився, а результат балансом між позитивними та негативним відповідями. Наприклад, якщо зі ста респондентів двадцять вказали на зростання виробництва, п'ятдесят респондентів – на його скорочення, і тридцять зазначили, що все залишилося без змін, то відповідне значення індексу буде -0,30. Додатне (від'ємне) значення індексу означає, що частка підприємств, на яких зросло виробництво, є більшою (меншою) ніж кількість тих, на яких виробництво скоротилось. Для більш точного заміру на рівні мікроданих відбувається зважування кожної відповіді з урахуванням розміру підприємства за кількістю працюючих.

За допомогою таких індексів можна відстежувати динаміку змін цих показників, порівнювати їх у часі та швидко оцінювати загальний напрямок змін умов для ведення бізнесу та ситуації на підприємствах.

Польовий етап опитування тривав із 8 до 22 вересня 2022 року.

ВИБІРКА

Усього в п'ятій хвилі опитування було опитано 521 підприємство. Підприємства розташовані у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та в місті Києві. У кожному з цих регіонів було опитано від 3-х до 50-ти підприємств¹².

Більшість вибірки склали промислові підприємства – 476 підприємств або 91% вибірки. Серед них переважають підприємства харчової промисловості, галузі виробництва тканин, одягу та взуття, а також машинобудування. До сфери послуг належать 26 підприємств (5% вибірки), до торгівлі – 10 (2% вибірки). Шість підприємств або 1,2% вибірки – сільськогосподарські і 3 підприємства (0,6%) належать до галузі будівництва.

Серед опитаних підприємств є підприємства різних розмірів, які визначаються за кількістю працівників. З них мікропідприємств (до 10-ти працівників включно) – 55 або 11% вибірки, малих (від 11-ти до 50-ти працівників) – 138 або 26% вибірки, середніх (від 51-го до 250-ти працівників) – 191 або 37% вибірки і великих (більше ніж 250 працівників) – 137 або 26% вибірки.

¹² В опитуванні зазначалась область, у якій знаходилося підприємство на час проведення опитування.

ДОДАТОК 1. Вибрані результати опитування в цифрах

Вибірка

Розмір підприємств

	Кількість	Частка вибірки
Мікро-	55	11%
Малі	138	26%
Середні	191	37%
Великі	137	26%
УСЬОГО	521	100%

Сектор

	Кількість	Частка вибірки
Сільське господарство	6	1%
Виробництво металу та металообробка	25	5%
Хімічна промисловість	29	6%
Машинобудування	38	7%
Деревообробна промисловість	23	4%
Виробництво будівельних матеріалів	23	4%
Харчова промисловість	166	32%
Виробництво тканин, одягу та взуття	45	9%
Поліграфічна промисловість	18	3%
Інші виробництва	109	21%
Торгівля	10	2%
Послуги	26	5%
Будівництво	3	1%
УСЬОГО	521	100%

Показники діяльності підприємств та ділового середовища

Показники діяльності підприємств та ділового середовища за розміром, індекс змін (вересень 2022)

	Усі	Мікро-	Малі	Середні	Великі
Виробництво	0,05	-0,16	0,12	0,12	0,00
Очікувані зміни виробництва	0,32	0,21	0,38	0,32	0,31
Продажі	0,01	-0,17	0,10	0,04	-0,03
Очікувані зміни продажів	0,33	0,16	0,38	0,34	0,30
Експорт	-0,21	-0,40	-0,07	-0,20	-0,23
Очікувані зміни експорту	0,22	0,12	0,29	0,26	0,18
Дебіторська заборгованість	0,08	-0,09	0,08	0,02	0,17
Очікувані зміни дебіторської заборгованості	-0,08	-0,11	-0,03	-0,12	-0,07
Кредиторська заборгованість	0,01	-0,13	0,02	-0,05	0,09
Очікувані зміни кредиторської заборгованості	-0,14	-0,14	-0,13	-0,15	-0,14
Податкова заборгованість	-0,02	-0,03	-0,02	-0,04	-0,01
Очікувані зміни податкової заборгованості	-0,07	-0,09	-0,06	-0,09	-0,05
Запаси сировини	-0,01	-0,14	-0,05	0,04	-0,01
Очікувані зміни запасів сировини	0,17	0,03	0,16	0,19	0,16
Запаси готової продукції	-0,03	-0,24	-0,02	0,02	-0,04
Очікувані зміни запасів готової продукції	0,07	-0,09	0,03	0,08	0,09
Нові замовлення	0,01	-0,13	0,04	0,04	0,01
Очікувані зміни нових замовлень	0,34	0,27	0,38	0,35	0,33

	Усі	Мікро-	Малі	Середні	Великі
Кількість працівників	-0,03	-0,04	-0,04	-0,03	-0,01
Очікувані зміни кількості працівників	0,03	0,00	0,05	0,06	0,00
Кількість працівників у вимушених відпустках	0,00	0,00	-0,02	0,01	-0,02
Очікувані зміни кількості працівників у вимушених відпустках	0,02	0,04	0,00	0,02	0,02
Кваліфіковані працівники	0,09	0,16	0,12	0,10	0,08
Некваліфіковані працівники	-0,07	-0,09	-0,10	-0,09	-0,02
Оцінка фінансово-економічної ситуації	-0,09	-0,35	-0,16	-0,05	-0,05
Очікувані зміни фінансово-економічної ситуації	0,11	0,22	0,13	0,10	0,11
Оцінка загальноекономічної ситуації	-0,20	-0,62	-0,26	-0,17	-0,12
Очікувані зміни загальноекономічної ситуації	0,12	0,27	0,11	0,11	0,14

Проблеми, з якими зіштовхується бізнес під час війни

Проблеми, з якими зіштовхується бізнес під час війни, за розміром бізнесу (вересень 2022), % опитаних за групами

	Усі	Мікро-	Малі	Середні	Великі
Зростання цін на сировину/матеріали/товари	63%	67%	65%	58%	65%
Складнощі з перевезенням сировини/товарів територією України	41%	31%	43%	44%	41%
Брак обігових коштів	37%	38%	47%	31%	35%
Розрив ланцюжків постачання	33%	11%	27%	36%	43%
Зменшення попиту на продукцію/послуги	30%	47%	33%	25%	26%
Державне регулювання курсу валют	26%	22%	27%	24%	29%
Небезпечно працювати	18%	7%	20%	24%	13%
Брак робочої сили внаслідок призову та/або виїзду співробітників	15%	7%	19%	15%	14%
Корупція	9%	9%	7%	11%	8%
Брак палива	8%	13%	6%	9%	9%
Пошкодження майна або товару внаслідок бойових дій	6%	9%	4%	5%	9%
Перебої з електро-, водо- або тепlopостачанням	4%	11%	4%	2%	3%
Не було проблем	4%	2%	3%	4%	4%

Проблеми, з якими зіштовхується бізнес під час війни, за сектором (вересень 2022), % опитаних за групами

	Виробництво металу та металообробка	Хімічна промисловість	Машинобудування	Деревообробна промисловість	Виробництво будівельних матеріалів
Зростання цін на сировину/матеріали/товари	64%	62%	63%	61%	65%
Складнощі з перевезенням сировини/товарів територією України	36%	38%	55%	48%	48%
Брак обігових коштів	36%	45%	29%	35%	39%
Розрив ланцюжків постачання	52%	66%	42%	39%	30%
Зменшення попиту на продукцію/послуги	64%	52%	34%	26%	30%
Державне регулювання курсу валют	52%	24%	32%	35%	48%
Небезпечно працювати	16%	10%	34%	17%	0%
Брак робочої сили внаслідок призову та/або виїзду співробітників	4%	10%	24%	17%	17%
Корупція	8%	7%	8%	26%	0%
Брак палива	4%	3%	8%	13%	4%
Пошкодження майна або товару внаслідок бойових дій	8%	7%	11%	0%	9%
Перебої з електро-, водо- або тепlopостачанням	8%	3%	3%	4%	0%
Не було проблем	0%	3%	0%	0%	0%

Проблеми, з якими зіштовхується бізнес під час війни, за сектором (вересень 2022) (продовження), % опитаних за групами

	Харчова промисловість	Виробництво тканин, одягу та взуття	Поліграфічна промисловість	Інші виробництва	Послуги
Зростання цін на сировину/матеріали/товари	66%	73%	61%	63%	27%
Складнощі з перевезенням сировини/товарів територією України	50%	29%	33%	36%	15%
Брак обігових коштів	34%	40%	67%	43%	27%
Розрив ланцюжків постачання	28%	33%	28%	28%	8%
Зменшення попиту на продукцію/послуги	18%	24%	39%	32%	31%
Державне регулювання курсу валют	23%	18%	11%	27%	8%
Небезпечно працювати	20%	20%	22%	12%	31%
Брак робочої сили внаслідок призову та/або виїзду співробітників	13%	13%	11%	17%	19%
Корупція	10%	0%	6%	15%	0%
Брак палива	10%	7%	6%	8%	8%

	Харчова проми-словість	Вироб-ництво тканин, одягу та взуття	Полігра-фічна проми-словість	Інші вироб-ництва	Послуги
Пошкодження майна або товару внаслідок бойових дій	3%	7%	6%	6%	8%
Перебої з електро-, водо- або тепlopостачанням	2%	9%	0%	3%	8%
Не було проблем	4%	4%	0%	5%	12%

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу, за розміром бізнесу (вересень 2022), % опитаних

	Усі	Мікро-	Малі	Середні	Великі
Позитивно	10%	9%	8%	11%	12%
Нейтрально	57%	40%	57%	59%	61%
Негативно	22%	27%	26%	20%	18%
Не знають/Не відповіли	11%	24%	9%	10%	9%

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу, за сектором (вересень 2022), % опитаних за групами

	Вироб-ництво металу та метало-обробка	Хімічна проми-словість	Маши-нобуду-вання	Дерево-обробна проми-словість	Вироб-ництво будівель-них матеріалів
Позитивно	4%	0%	11%	9%	13%
Нейтрально	32%	48%	61%	35%	39%
Негативно	56%	38%	18%	48%	43%
Не знають/Не відповіли	8%	14%	11%	9%	4%

Оцінка державної політики з підтримки бізнесу, за сектором (вересень 2022) (продовження), % опитаних за групами

	Харчова проми-словість	Вироб-ництво тканин, одягу та взуття	Полігра-фічна проми-словість	Інші вироб-ництва	Послуги
Позитивно	9%	16%	6%	11%	15%
Нейтрально	72%	47%	56%	58%	54%
Негативно	13%	13%	28%	17%	8%
Не знають/Не відповіли	5%	24%	11%	14%	23%